

סיכום לקורס ספרי התורה

ספרי התורה - עיונים בבראשית ושמות - 01-002-26, סמסטר ב תשע"א.
ד"ר איתן פינקלשטיין.

קורס
מרצה

שאלת הידיעה והבחירה + סיפור יוסף כסיפור מבחן (הרצאות 1-2, עמודים 15-16)
הרמב"ם שואל, בהלכות תשובה פרק ה הלכה ה: **"שמא תאמר והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה, וקודם שיהיה ידע שזה יהיה צדיק או רשע, או שלא ידע? אם ידע שהוא יהיה צדיק - אי אפשר שהוא לא יהיה צדיק, ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע - הרי לא ידע הדבר על בוריו!?!".** שאלתו של הרמב"ם עוסקת בשתי אפשרויות - או שאלוהים יודע האם תהיה צדיק/רשע, או שלא. עולה השאלה כיצד זה מסתדר עם חופש הבחירה של האדם?

תשובת הרמב"ם: הנושא מורכב והתשובה לא פשוטה. לטענתו, הפרדוקס נובע מהמחשבה של האדם שהידיעה של אלוהים היא כמו הידיעה שלו. אצל אלוהים - הידיעה היא חלק ממהותו - הידיעה היא סטטית: הוא כל הזמן יודע הכל, ותפסיתו מעבר לזמן. אצל האדם הידיעה היא פונקציה של הזמן, והבדל זה הוא שיוצר אצלנו את הפרדוקס הנ"ל. אלא שקיים עקרון מצידו של אלוהים שהוא: **"כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי".** כמו כן בוודאות יש לאדם בחירה - שהרי אם לא הייתה לו בחירה מדוע היה צריך לצוות את מצוות התורה (אלא זה היה ברור מאליו שהן תקוימנה), וכמו כן משום המערכת המוסרית - שכן אין לו משמעות ללא בחירה חופשית. למרות הכל הרמב"ם טוען שלא נוכל להבין תשובה זו עד הסוף.

הראב"ד תוקף את הרמב"ם: למה הוא מעלה שאלות קשות אם הוא יודע שאין להן תשובה, או שהתשובה בעייתית? לדעתו יש כאן בעיה חינוכית - כרב הוא אמור להשאיר אנשים באמונתם ולא לספק תשובה לשאלה אחת על ידי העלאת שאלות אחרות - הוא מצוטט את הרמב"ם באומרו: **"היאך ידע הקב"ה כל הברואים ומעשה ידיהם".** יהיו אנשים ששאלה זו תטריד אותם, הם לא יקבלו את תשובת הרמב"ם - והדבר אף עלול להביא אותם לכפירה. במקומה מציע הראב"ד תשובה מורכבת אחרת (שלא ניכנס אליה) ובכל זאת מוסיף ואומר - **"וכל זה איננו שווה"** - היה עדיף שהרמב"ם לא היה מעלה שאלה זו.

מתשובתו של הראב"ד אנו מגלים מחלוקת חינוכית בין שני הפרשנים - מהי מטרת הלימוד? האם כל שאלה יכולה להישאל כדי ללמוד מנה? איך צריכה להיות בנויה האמונה - המאמינים צריכים להאמין בתמימות (הראב"ד) או תוך עימות עם שאלות ופרדוקסים (הרמב"ם)? התנ"ך אינו ספר פילוסופי ולכן הוא גם לא עוסק בשאלות מסוג זה, אלא רק בשאלות העוסקות בהתנהגות הרצויה לאדם. התנ"ך בוחר שלא לדון בשאלה מדוע קורים דברים בעולם (בגלל תוכנית אלוהית או בגלל בחירת האדם) ומניח שהתשובה היא שילוב שלהם. למשל אין תשובה לשאלה מי גרם לכך שהעם ירד למצרים - תוכנית אלוהית או אחיו של יוסף? עם זאת התנ"ך עוסק בשאלות כמו האדם האדם צריך לפעול לפי התוכנית האלוהית, האם הוא בכלל יכול לדעת מהי. לשם מענה על שאלה זו נתבונן בסיפור יוסף:

ליעקב 12 בנים, אבל הוא מעדיף את בני רחל, בניו הקטנים ביותר. יוסף חולם חלומות העוסקים בשליטה באחיו. בחלום הראשון הוא ואחיו אוספים שעורה בשדה, כשלפתע הערימה של יוסף קמה ושאר הערימות משתחוות לה. בחלום השני 11 כוכבים (המייצגים את אחיו), השמש והירח (אביו ואימו) באים להשתחוות לו. יעקב גוער בו לאחר שהוא מספר לו על חלומו **"הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך ארצה?"**, אבל מבין שהדבר אכן עלול לקרות בעתיד **"ואביו שמר את הדבר"**. גם אחיו לא רואים זאת בעין יפה. כשיעקב שולח את יוסף לשאול לשלומם (כשנדדו עם הצאן) הם מחליטים להרוג אותו, אך לאחר שראובן מתערב הם מחליטים להשליך אותו לתוך בור. בהמשך יוסף נמכר לשיירת ישמעאלים שמוכרים אותו למצרים, ובאותו הזמן האחים מכתימים את כותונת הפסים של יוסף בדם ומראים אותה ליעקב, כאילו הרגה אותו חיה כלשהי. במצרים יוסף נמכר לעבדות בביתו של פוטיפר, אחד משרי מצרים, והופך להיות האחראי על משק ביתו. אשתו של פוטיפר חושקת ביוסף, אך זה דוחה אותה. היא מאשימה את יוסף בניסיון לאנוס אותה, והוא מושלך לכלא. בכלא פותר יוסף

את חלומותיהם של שר האופים ושר המשקים, שנכלאו בשל רשלנותם בהכנת מאכלי המלך. יוסף מגלה את כוונותיהם האמיתיות - שר האופים מוצא להורד ושר המשקים משוחרר. כאשר פרעה חולם חלומות מוזרים שר המשקים מציע לו להיעזר ביוסף. יוסף מצליח לפתור את חלומו של פרעה (על 7 הפרות השמנות ו-7 הפרות הרזות) - שבע שנות שובע יבואו ולאחריהן שבע שנות בצורת. יוסף מצי ע לפרעה לאגור מזון בזמן שנות השובע, כדי שישרדו בזמן הרעב. כאן פרעה ממנה את יוסף למשנה לו ולאחראי להוציא תוכנית זו לפועל. כעבור 9 שנים, לאחר שתי שנות רעב, אחיו של יוסף מגיעים למצרים כדי לקנות מזון. הם לא מזהים את יוסף אך הוא מזהה אותם, מעליל עליהם עלילות כמרגלים וכולא את כולם למעט אחד מהם לו מאפשר יוסף לצאת ולהביא את אחיהם הקטן - בנימין, כהוכחה לכוונותיהם הטובות. בסוף כל האחים משתחררים למעט שמעון שנשאר כבן ערובה. כששאר האחים נשלחים לדרכם יוסף מחביא כסף בשקי המזון שלהם. לאחר זמן רב ושכנועים רבים מצליחים אחיו של יעקב לשכנע אותו לתת לבנימין לבוא איתם (ואף ראובן מבטיח שאם בנימין לא יחזור אז הוא יהרוג את שני בניו). עם שובם יוסף עורך להם משתה גדול ומצווה על עבדיו להחביא בשקים שלהם כסף, ובשקו של בנימין גם את גביעו של יוסף. לאחר עזיבתם יוסף שולח את שליחיו שיתפסו את גנב הגביע. יוסף מאפשר לאחיו ללכת ולהשאיר אצלו רק את בנימין שגנב את הגביע. בנקודה זו מספר לו יהודה את סיפורם, ומסביר לו מדוע הם יכולים לשוב ללא בנימין. כשיוסף שומע על צערו הרב של יעקב הוא פורץ בבכי ומגלה להם מיהו, ומבקש מהם להביא את יעקב מיד.

במשך 22 שנים יוסף היה חי ולא הודיע למשפחתו על כך (בעיקר לאביו), והוא אף מגביר את צערו של יעקב על ידי כליאת אחיו והתנהלותו עם בנימין. השאלה המרכזית היא מדוע יוסף מתנהג כך לאחיו? אם מדובר בנקמה - יש דרכים טובות יותר לעשות זאת, מבלי לגרום לצער אביו. הוא מאשים אותם על דברים שהם לא עשו, ודווקא לא מעניש אותם על מה שכן עשו לו. נשאלת השאלה מה הייתה מטרתו האמיתית של יוסף? מה פשר דרישתו שהאחים יביאו את בנימין, ומה הקשר בין זה לבין הוכחה שהם לא מרגלים? מה הוא מרוויח בכך שהוא שותל את הכסף ואת הגביע אצל אחיו? כדי להשיב על שאלות אלו נציג שלוש גישות:

גישה ראשונה

בראשית מ"ב 9: **"ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם"**. הרמב"ן (מקור 5) מפרש פסוק זה באומרו שיוסף ביצע את מעשיו משום שהוא זכר את החלומות שלו עוד מתקופת ילדותו. החלום הראשון התקיים - עשרת אחיו אכן השתחוו לו, וכעת הוא רוצה לגרום לקיומו של החלום השני - שגם יעקב ישתחוה לו. יוסף מבין שאם הוא מיד יאמר לאחיו מיהו יתגשם החלום השני באופן מיידי (שגם יעקב ישתחוה לו), אבל זאת מבלי שהחלום הראשון יתקיים לפני זה - לא כל 11 אחיו עוד השתחוו לו (בנימין עוד לא השתחוה לו). לכן יעקב מצווה על אחיו להביא את בנימין, ולאחר מכן הוא חושף בפניהם מיהו ואז גם אביו מגיע להשתחוות לו. הרמב"ן אומר שבכל מקרה אחר מעשיו של יוסף היו מהווים חטא, אבל במקרה זה לא כך - כי הוא רצה בהגשמת החלומות - **"... כיוון שלא ראה בנימין עמהם חשב זאת התחבולה שיעליל עליהם כדי שיביאו גם את בנימין לקיים את החלום הראשון תחילה. ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם, ולאמר מהרו ועלו אל אבי כאשר עשה עמהם בפעם השנייה, כי היה אביו בא מיד בלא ספק. ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים את החלום השני. ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו, ואף אם היה רצונו לצער את אחיו - איך לא יחמול על אביו, אבל את הכל עשה יפה בעיתו לקיים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת"**.

עם זאת פרשנים אחרים חולקים על יוסף. הם שואלים האם חלום נבואי מרשה פגיעה במשפחה? לדוגמה - בעל העקדה (במקור 6) שואל איזו הצדקה מוסרית יש לכך? וממילא לא האדם אמור לדאוג לכך שהחלומות יוגשמו - זה לא תפקידו - אלוהים ידאג להגשימם כאשר הוא ירצה בכך. כל הרעיון של החלום זה שהוא יתגשם ללא הערבות אנושית - **"כי מה התועלת לו שיתקיימו חלומותיו? ואם אף תהיה תועלת לו, לא היה לו ולחטוא כנגד אביו. והחלומות - נותן החלומות יגיש פתרונם... שהרי הם דברים אשר יכשו שלא מדעת הבעלים"**.

כמו כן בתשובותיו של הרמב"ן חסרה התשובה לשאלה מדוע יעקב בתחילה כולא את כל האחים למעט אחד, ולאחר מכן משחרר את כולם ומשאיר רק אחד. כמו כן לא ברור מדוע יעקב שם אצל האחים את הגביע והכסף. שהרי לאחר שבנימין מגיע בפעם השנייה לא היה לו צורך יותר לה משיך בתחבולה.

גישה שנייה

לפי הרב יואל בן נון, יוסף לא הודיע לאביו על כך שהוא חי משום שהוא חשב שזה שותף למכירתו. מנקודת מבטו של יוסף מה שקרה לפני שהוא נמכר זה שאביו גער בו על חלומו השני, כל זאת בנוסף לכך שיוסף ידע על התנהלות משפחתו במקרה של בן שלא מתנהג בסדר - הוצאה מהמסגרת וגירוש מהמשפחה, והבין שהדבר קרה גם לו. כמו כן האחים חיים במתח משאלת ההישרדות במשפחה (לא רוצים להיות אלו שיגורשו), מפחדים מחלומו הראשון של יוסף - הם מבינים ממנו שיוסף ייבחר לעם ישראל וכל אחיו האחרים לא, ולכן כדי להגם על עצמם הם מוכרים אותו. יוסף חושד שאביו שיתף פעולה עם אחיו - הרי הוא זה ששלח אותו לשאול לשלומם למרות שידע על כך שהאחים שונאים אותו. יוסף מבין שאביו מעורב במכירתו - כי אחרת היה מחפש אותו. הוא לא ידע על צערו של אביו, וככל שעובר הזמן ליוסף ברור שלאביו יש חלק בדבר. גם אם האחים שיקרו לאביו - אם לאביו היה אכפת מיוסף הוא היה מצליח להוציא את האמת מאחד מהם. תשובתו של הרב בן נון עולה בקנה אחד עם תשובתו של הרשב"ם - אף אח לא סיפר את האמת ליעקב, כי הם באמת האמינו שהוא מת, שכן הם לא מכרו אותו לישמעאלים אלא הוא נחטף מהם ("ויעברו אנשים מדיינים סוחרים וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף לישמעאלים" - בראשית ל"ז 28). התוכנית הראשונה של האחים היא להרוג את יוסף, להשליך את גופתו לבור ולספר לאביהם שחיה הרגה אותו. אבל ראובן מוריד אותם מכך ואומר להם רק לשים אותו בבור במדבר, ולתת לו למות לבד, מתוך מחשבה שראובן יציל אותו אחר כך. לכן, הם משליכים אותו לבור שאין בו מים תוך שהם לוקחים את בגדיו. יש שתי פרשנויות לסיבה לשמה מצוין שהבור ריק - או שיוסף ימות מהר (מצמא) או שיוסף ימות לאט (שלא יטבע). כמו כן ציון דבר זה אומר שהאחים רוקנו את הבור ממים שהיו בו. אחר כך האחים אוכלים, בצמוד לבור - זה לא הגיוני לאור כך שאפשר לתאר את כל צעקותיו של יוסף. הם רואים את שיירת הישמעאלים, יהודה מציע שבמקום לתת ליוסף ימות הם ימכרו אותו לישמעאלים - וראובן, כחלק מכוונותיו הנסתרות, מתנדב למשימה. בסופו של דבר יוסף נמשה מהבור על ידי המדיינים ואלו מוכרים אותו לישמעאלים, ולכן כשראובן חוזר לבור הוא מאמין שיוסף באמת מת. הוא מאמין שהוא נהרג על ידי חיה כפי שהאחים באמת תכננו. קריעת הבגדים של ראובן - לאור אבלו. ראובן שב לאחיו (שוב, הדבר מעיד על ריחוקם מהבור) ומספר להם על הדבר. אם האחים היו אחראים ללקיחת יוסף על ידי המדיינים הם היו מספרים על כך לראובן - אבל זה לא קרה. מכאן שגם הם לא היו אחראים למכירתו - והאמינו במות יוסף. יוסף חושב שהאחים שלו מכרו אותו - תוך שהוא מעלה את השאלה מה היה למדיינים לחפש באותו בור? וכנראה שהיה להם מה לעשות שם - הם רצו לשתות בו, אבל במקום למצוא מים הם מצאו את יוסף.

פרשנותו של רש"י (מקור 8) - רש"י מאמין שבני יעקב היו אלה שמכרו את יוסף למדיינים. כשנאמר שעברו מדיינים סוחרים הכוונה לא הייתה לאותו מקום של הבור, וכשנאמר שיוסף נמשה מן הבור היו אלה אחיו שעשו זאת, ולא המדיינים. הם אלו שהוציאו את יעקב מהבור, מכרו אותו למדיינים, והמדיינים לישמעאלים. כאן נשאלת השאלה מדוע הופתע ראובן כשהוא לא ראה את יוסף בבור. רש"י עונה שהאחים אכלו קורב לבור, אבל ראובן לא ישב שם איתם אלא במקום מרוחק, וכשהוא חזר יוסף כבר נמכר.

הרשב"ם, נכדו של רש"י חולק עליו בדעה זו (מקור 9) - האחים מתרחקים מהבור כדי לא לאכול לידו בשעה שיוסף מת שם, והמדיינים מצאו אותו בבור ומכרו אותו לישמעאלים. לדעתו של הרשב"ם יוסף באומר לאחיו שהם מכרו אותו הוא מתכוון בעקיפין. הרשב"ם אף מוסיף ואומר שסיפר לסבו על פרשנותו שלו, וזו קיבל אותה והתכוון לשנות את כתביו - אך לא הספיק לעשות זאת.

לסיכום, לפי יואל בן נון ברור מדוע האחים לא מגלים ליעקב את האמת על יוסף - הם בטוחים שהוא מת. יוסף חושב שהאחים מכרו אותו, משפחתו חושבת שהוא מת - וכאן ברור מדוע הם לא ניסו ליצור קשר האחד עם השני. ייתכן שיוסף רוצה לראות את בנימין כדי לברר מולו מה באמת קרה, ואז להחליט כיצד לפעול עם משפחתו. לפי שיטה זו מדוע יוסף בוכה? כי רק כשיהודה מדבר יוסף נחשף לאמת. כשהאחים אומרים לו במפגש הראשון שיוסף איננו - הם מתכוונים לכך שהוא מת והוא מבין את זה כנמכר. רק כשיהודה מספר שיוסף מת יוסף מבין את טעותו. כשהוא שומע את יהודה מצטט את יעקב הוא מבין כי אביו חושב שיוסף נטרף בידי חיה, ומת. יוסף מבין שאביו אהב אותו כל הזמן והייתה זו רק אי הבנה.

גישה שלישית

הרמב"ם, בהלכות תשובה פרק ב הלכה א (מקור 11), אומר שהעובדה שאתה מתחרט על מעשה מסוים לא אומר שלא תכשל באותו עניין שוב פעם. בעצם, ההתחרטות לא מביעה את השינוי שחל באדם. מבחינת הרמב"ם, רק אם האדם יעמוד שוב פעם באותו המצב בו טעה, ולא יטעה שנית (ויבחר לא לטעות שוב מסיבות מוסריות, ולא בשל פחד) אזי הוא עבר את השינוי המשמעותי - **"אי זו היא תשובה גמורה? זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשלון כוח"**.

בקשר לסיפור זה, למרות שבעבר האחים נטשו את יוסף והפקירו את חייו, הדבר לא אומר שהם אכן מתחרטים על מעשם ומבינים את חומרתו. אם יוסף היה מגלה להם מיד שזה הוא הייתה נשאלת השאלה האם הם באמת מצטערים על מעשם? שהרי כאן הסיטואציה שונה - האחים תלויים ביוסף, ולא להפך. לדן יוסף לא גילה להם מלכתכילה שזה הוא - כי אז החרטה לא משמעותית. לפי מקור זה - מטרתו של יוסף היא לבדוק אם האחים השתנו באמת. אם יוסף היה אומר להם מלכתכילה שזה הוא - כיצד הוא היה יכול לתת בהם אמון שנית ולהבין שהם לא היו חוזרים על מעשם שנית. לשם בדיקה זו יוסף רוצה לשחזר את המצב שהיה 22 שנים קודם לכן - האם האחים, רובם בני לאה, ימכרו שוב את האח המועדף - בנימין, הוא בנה של רחל. לשם כך הוא צריך ליצור מצב בו האחים מקנאים בבנימין ולתת להם הזדמנות פשוטה למכור אותו. יוסף עוד חושב שייתכן שלא שוררת קנאה בין האחים, ולכן הוא מעוניין להצית אותה - כדי להשיג את מטרתו.

כדי לעשות זאת יוסף שם את כל האחים בכלא ומוכן לשחרר את אחד מהם כדי שיביא את בנימין. עצם הרצון של כל אחד מהם לצאת מהכלא מעיד על כך שהם לא בטוחים שיעקב אכן מתכוון לתת להם את בנימין - הם חוששים שיעקב יעדיף את חיי בנימין על פני חייהם שלהם. אחרי כמה ימים יוסף הופך את הדין ואומר שרק אח אחד יישאר - כנראה כדי שרוב האחים יוכלו לראות במו עיניהם כיצד יעקב מעדיף את בנימין על פני האח האחר.

ואכן אנו רואים את תגובתו של יעקב בבראשית מ"ב 36-38: **"אותי שכלתם יוסף איננו ושמעון איננו ואת בנימין תקחו עלי היו כלנה"** - יעקב לא מוכן לתת את בנימין. הוא מציג את שמעון כדי להראות שאין העדפה. ועם זאת, כאשר יהודה מצוטט את יעקב בבראשית מ"ד (מקור 12) הוא אומר: **"שניים ילדה לי אשתי... ויצא האחד מאיתי... ולקחתם גם את זה... והורדתם את שיבתי ברעה"**. ובסופו של דבר יעקב מסכים לשלוח את בנימין רק כאשר האוכל מסתיים וגם בנימין ממילא מצוי בסכנה - חודשים רבים לאחר שחרור האחים מהכלא המצרי. ואכן יוסף מצליח להראות לאחיו שיעקב מעדיף את בנימין עליהם, מה גם שהעובדה ששמעון נשאר בכלא ממילא מעצימה את כעסיהם, כי הם בתחילה חשבו שגם הם ישארו (ורק אחד ישוחרר). גם לאחר מכן, יוסף נותן לבנימין יותר אוכל ובגדים - כדי להגביר בקרב אחיו (שעוד לא יודעים מיהו) את תחושות הקנאה, שהרי גם אדם מבחוץ מעדיף את בנימין.

כשהגביע מתגלה אצל בנימין יוסף יוצר אצל אחיו את הדילמה - האם לדבוק בבנימין או לנטוש אותו לטובת הכסף ששם יעקב לאחיו בשקי האוכל. כאן עולה השאלה מדוע שם יעקב לאחיו כסף גם בפעם הראשונה - כנראה יוסף רצה לגרום לאחיו להבין שבנימין הוא לא זה שגנב את הכסף. יוסף בונה לבנימין אליבי ומבהיר לאחיו שלא הוא הגנב, והוא רוצה לראות אם הם בכל זאת יוותרו עליו. ולמרות הכל האחים לא מוכנים לוותר על בנימין - ואף יהודה מציע את עצמו כעבד במקום בנימין. בעצם יהודה מציע את עצמו כעבד כדי שיעקב לא ימות מצער מכך ששני בני רחל נלקחו ממנו - הוא רואה עצמו כאשם להפרדה בין יעקב ליוסף ולכן הוא לוקח על עצמו את העונש. כאן יוסף מרגיש בשינוי האמיתי שחל באחיו, ומתפרץ בבכי.

בסופו של דבר כאן יש שלושה מעגלים שונים: מגעל אישי (חלומות של יוסף) > מעגל משפחתי (הפילוסופיה המשפחתית במשפחת יעקב) > מעגל לאומי (איחוד העם וכל השבטים). אבל אחרי שנסגרים כל המעגלים בסיפור הנ"ל יוסף אומר, בבראשית מ"ה - שכך תכנן אלוהים. יוסף מצביע על המעגל האלוהי כמעגל השולט - אלוהים עשה זאת כדי להציל אותו ואת משפחתו מהרעב. יוסף חושב שהוא הצליח לחשוף את התוכנית האלוהית - הוא הצליח לחשוף את המסכה מעל פני המציאות. אבל יש מעבר לכך, שהרי עוד בבראשית ט"ו 13 נאמר שבני ישראל יהפכו להיות עבדים בארץ נוכרית. כלומר יוסף מצליח לחשוף רק חלק פעוט ומשני בתוכנית הכללית - להפוך את בני ישראל לעבדים. והרי שעל פי ספר בראשית - דווקא האדם החכם ביותר, פרשן החלומות - לא מצליח לחשוף את התוכנית האלוהית. כאן יש אמירה של ספר בראשית - צריך לנסות ולהבין את התוכנית האלוהית למרות שלא הצליח לעשות זאת. לכל אורך הדרך יוסף מאמין שיש בו יסוד אלוהי ולכן הוא מצליח לעשות את מה שעשה. כאשר אתה נותן הסבר חיובי למציאות יש יותר סיכוי שתסיים בטוב. מכאן שצריך לנסות ולחשוף את התוכנית האלוהית כדי לתת מקום חיובי לחיי האדם, להביא אותם למקום יותר בריא וליחסים טובים יותר עם האחר. בעצם המקרא אומר שיש לתת לאדם הסברים - אבל הסברים צנועים ולא מפוצצים.

סיפור יהודה ותמר (הרצאה 2, עמוד 13א)

סיפור זה מופיע באמצע סיפור מכירת יוסף - פרקים ל"ז ול"ט מהווים המשך ישיר אחד לשני בעוד שבפרק ל"ח מופיע סיפור יהודה ותמר - שגם מבחינה כרונולוגית לא קרה במקום זה. כנראה שלסיפור זה יש השפעה על תפקידו של יהודה סיפור מכירת יוסף. מספור לנו על כך שיהודה מתחתן עם בת שוע ולהם נולדים שלושה ילדים - ער, אונן ושלה. כמו כן, ער מתחתן עם אישה ושמה תמר. בפסוק 7 נאמר שער חוטא ומומת בשל כך (ושתמר לא אשמה במותו). בפסוק 8 יהודה מבקש מאחיו לייבם את תמר ובכך להקים זרע לער. אבל אונן לא מעוניין לעשות זאת ("וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע" - פסוק 9), ולכן גם הוא מומת. פסוק 11 - נאמר שיהודה לא מחתן את תמר עם שלה כי הוא צעיר, אך הסיבה האמיתית - כי הוא מפחד שגם הוא ימות. לאחר מכן גם בת שוע מתה, דבר שגורם ליהודה לחשוש עוד יותר על שלה. תמר מבינה שלמרות ששלה גדל יהודה לא מחתן אותם, מחליפה את בגדיה ופוגשת את יהודה בשדה, שם הוא חושב שהיא זונה. בהמשך מתקיים מו"מ לגבי התשלום, ואחרי שיחסי המין מתרחשים הזונה נעלמת יחד עם הפקדון שלה - חותמו ומטו של יהודה. יהודה מתבייש במעשה ולכן לא מחפש את האישה - כדי שהם לא יהיו מקור לבוז. עוד נאמר שבמהלך יחסי המין תמר נכנסת להריון. בפסוק 24 מסופר ליהודה שתמר עובמה, אבל הוא לא יודע ממי זה ולכן גוזר עליה מוות. תמר שולחת שליח ליהודה יחד עם הפקדון שלקחנ ואומרת לו שהיא הרה לבעל הפריטים הללו. אז יהודה מכיר בכך שהוא זה שייבם את תמר. לאחר מכן בזמן הלידה נולדים תאומים, והמיילדת מסמנת איזה מהם יצא ראשון.

השאלה המרכזית בנושא היא מדוע סיפור זה מוכנס דווקא עכשיו. חז"ל נותנים שתי דעות בנושא:

דעה ראשונה - של רבי לעזר

"לסמוך ירידה לירידה" - ליצור הקבלה בין הירידה של יהודה לירידה של יוסף - כשם שיוסף נאלץ להתחתן עם אישה נוכרית, כך גם יהודה (שהרי תמר הייתה נוכרית). ירידת יהודה = אחיו נידו אותו בגלל מה שקרה ליוסף. כמו כן, כשם שיהודה מנע מיעקב את יוסף כך הוא נמנע מער ומאונן, כך שנשאר לו בן אחד - וכפי שיעקב היה בחרדה על יוסף כך יהודה בחרדה על שלה. גישה זו בעצם אומרת שסיפור זה בעצם בא כעונש ליהודה. ראובן אף מדגיש גישה זו באומרו ליעקב שאם בנימין לא יחזור ממצרים ימותו שני בניו - כפי שקרה ליהודה.

דעה שנייה - של רבי יוחנן

"לסמוך הכר נא (יעקב היה צריך לזהות את כותנתו של יוסף) להכר נא (יהודה היה צריך לזהות את חפציו)". כאן יהודה מודה לא רק באמת האמיתית אלא גם במוסרית - תמר יותר צדיקה ממנו. ייתכן שכדי לגרום לו להגיע להבנה זו היא משתמשת בביטוי הכר נא, באומרו לו - מה חשבת שיקרה בין הבנים שלך (ער ואונן) אם לא יחסי קנאה כפי שהיו בינך לבין יוסף.

כאן תמר אומרת שהיא רימתה כפי שיהודה רימה, ושזו לא היא שהרגה את ער ואונן אלא אונן מת בגלל שקינא בער ולא רצה להקים לו זרע. כאן יהודה מבין שאם הוא לא ישנה את מעשיו משפחתו תקרוס. כאשר נולדים פרץ זרח יש חשש רב לתחרות ביניהם (שהרי הם רבו ביניהם מי יולד ראשון), אבל זה לא קרה - כנראה משום שינוי ביהודה - ואכן אנו שמים לב שיהודה מתערב לטובת בנימין בעימות מול יוסף. יהודה לא עוד נוקדם באחיו, לא עוד משקר לאביו ועומד במילה שלו (שישמור על בנימין). בעוד שער ואונן גדלים לאב לא מוסרי פרץ זרח גדלים לאבא צדיק - ובכך נפתחת מערכת יחסים חדשה בתוך משפחת יעקב.

בסיפור זה יש עונש לצד תיקון - דווקא לאור עונש המידה כנגד מידה שקיבל יהודה הוא עובר תיקון ושינוי מוסרי.

האם המקרא והפרשנות לו הם פוסט מודרניים? (הרצאות 3-4, עמודים 19-20)

המודרנה עוסקת באמת מוחלטת, למשל כמו שאלה מי ינצח - המדע או המקרא? בפן הפרשני הייתה אמונה שרק פרשנות אחת נכונה. לעומתה, התופעה הפוסט מודרנית מהווה הבנה שאין בהכרח אמת מוחלטת. השאלה העיקרית היא האם המקרא והפרשנות לו הם מודרניים ו/או פוסט מודרניים? האם המקרא מעוניין להביא כמה גרסות של אותו הסיפור או רק גרסה אחת?

סיפור השעבוד של בני ישראל מתחיל דווקא עם נקודת הראות המצרית - העם התרבה ולכן פרעה עשה את מה שהוא עשה. דווקא תיאור התרבות העם בא לומר שאין כל כוונה של התנ"ך לסתור את נקודת הראות המצרית. התיאור הטבעי כמובן נוטה להתחיל מנקודת המבט של "הצד שלי" ומכאן שהמקרא מייצג חשיבות רבה לנקודות מבט נוספות, לפחות במקרה זה. מכאן מובן שהוא לא בעל גישה מודרנית קלאסית.

כמו כן, נסתכל על סירוביו הרבים של משה לשיתוף פעולה עם אלוהים במעמד הסנה (שמות ג פסוקים 16-11 ושמות ד). במקרים רבים ניתן לראות בשאלות של משה כניסיון להתחמקות, כמו השאלה לפיה "הנה אנוכי בא אל בני ישראל ואמרתי לכם ה' שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו" - אבל כיצד ייתכן שהם ישאלו שאלה זו הם הם זעקו לעזרה מצד אלוהים. בתגובה לאמירת משה לפיה בני ישראל לא יאמינו לו אלוהים נותן שלו שלושה אותות: אות ראשון - להטיל את מקלו, הוא יהפוך לנחש, לתפוס בזנבו (סימן לאומץ) ואז הוא יהפוך למקל שוב. אות שני - ידו של משה תפוך מיד בריאה ליד מצורעת, ואז מיד מצורעת ליד בריאה. ואת שלישי - מי יאור הופכים לדם, אבל כאן זה תהליך בלתי הפיך (בניגוד לשניים הקודמים). ואכן במקרא מתייחסים רק לשניים הראשונים כאותות, אבל לא לשלישי.

בפסוק 10 בפרק ד אנו נתקלים בסירוב רביעי - משה כבד פה וכבד לשון. הפתרון - אלוהים יעלים את הבעיה. אבל זה לא מספיק, ובפסוק 13 מופיע בפנינו סירוב נוסף, והוא פשוט "שלח נא ביד תשלח" - כלומר תשלח מישהו אחר במקומי. כאן אלוהים כבר כועס על משה ואומר לו שיעזר באהרון. ובכל זאת בסיום מעמד הסנה בפסוק 17 לא ברור אם משה מקבל על עצמו את השליחות או שלא. בפסוק 19 אלוהים מצווה על משה ללכת למצרים ואף בפסוק 21 הוא מוסיף ואומר שזו תהיה מלאכה קשה ושעליו לאיים על פרעה במות בכוריו - אבל הוא לא עושה זאת, ומשה מנסה לשכנע את פרעה על ידי האמירה (בפרק ה פסוק 3) שאם הם לא יצאו לזבוח לאלוהים בני ישראל יפגעו. בפסוק 24 (פרק ד) - אלוהים מנסה להרוג את משה. ומיד לאחר מכן, בפסוק 25, נעשית ברית מילה לבנו של משה ואז אלוהים עוזב את משה לנפשו. כאן נשאלת השאלה איזה בן לא נימול עד לשלב זה - הבכור (גרשום) או הצעיר (אליעזר). הפרשנויות המסורתיות אומרות שמדובר על אליעזר שנולד בדרך אבל לא נימול על היום השמיני. אבל כמה פרשנויות אומרות שמדובר על גרשום, כמו במקור 7 עמוד 19 בו נאמר שהתנאי שיתרו הציב למשה להתחתן עם ביתו ציפורה הוא שהוא לא יימול את בנו. ולכן גם משה לא מל את בנו, אלא ציפורה (כי לו אסור).

לאחר שפרעה מסרב לבקשת משה לשחרר את בני ישראל משה אומר לאלוהים שהוא מאוכזב שפרעה לא הסכים לבקשה (בסוף פרק ה עד תחילת פרק ו). ואז משה מתחיל לסרב שוב לשליחות (החל מפסוק 10). פסוק 12: "ואני ערל שפתיים" - וכאן נשאל האם יש קשר לעורלה של בנו. בפסוק 29 כשאלוהים עוד מבהיר למשה שהוא חייב לעשות זאת (הוא צריך

לומר "אני אלוהים" - במובן של הוא נושא את דברו) ושוב משה אומר את אותו הדבר. משה בעצם קרוע בין משפחתו הביולוגית לבין משפחתו המאמצת. נציין שהחשש המצרי שבני ישראל ישתלטו על מצרים מבוסס - כבר קרו דברים כאלה במקומות אחרים, ועוד נציין שבשמות ב בנות יתרו מזהות את משה כאיש מצרי בגלל התנהגותו. וכאן אנו רואים נימוק לסירוביו הרבים של משה:

שמות ג 11: "מי אנוכי" - למה דווקא אני - הרי ביסודי אני מצרי, ולכן כיצד אפשר לבקש ממני להעדיף את נקודת המבט העברית על המצרית. אבל מתשובתו של אלוהים ניתן להבין שנקודת המבט המצרית היא שקרית. כאן יש אמירה שחלק מנקודות המבט הן שקריות ומכאן גם ניתן להבין את תפקיד התגלויות אלוהים - להכריע את נקודת המבט. שמות ג 13: "מה שמו" - ייתכן ששאלה זו תישאל את משה מבחינה של האם הוא בכלל יודע מיהו אלוהים - משום שהוא גדל בבית מצרי. ייתכן שחוסר באמונה של היהודים במשה יבוא מהשאלה למה דווקא הוא. ייתכן שאלוהים דאג שמשה יגדל בבית פרעה כדי שתהיה לו גישה אליו או כדי שיהיה לו אופי מנהיגותי. היתרון של משה הוא שהוא מבין את גישת המצרים לנושא.

בפרק ד ניתנות למשה האותות - המטות והיד - במהלך כל סיפור המכות הם הכלים באמצעותם משה ואהרון מטילים את המכות. איך זה ייתכן שאותו מטה בו נעשה שימוש לשם כך הופך לנחש? הנחש מסמל את מצרים, וכאן מטרת האות היא להראות יהודי שהפך למצרי ושחזר להיות יהודי. מבחינת בני ישראל זה יהיה סמל לכך שמשה אכן איתם. גם זה שהמצרים הופכים מטה לנחש מראה שהם מסוגלים להפוך יהודי למצרי - אבל הם לא מסוגלים בכיוון השני. הדבר מראה שמטרתם היא לבלוע את העם היהודי אל תוך העם המצרי. באותו אופן גם עם היד. שני האותות הללו אומרים שמשה יכול לחזור בחזרה אל המחנה היהודי. בפסוק 13 משה אומר "כבד פה וכבד לשון אנוכי" - ייתכן שמדובר בגמגום, סמל לחוסר החלטיות (ואכן בהמשך הגמגום של משה חולף). הגמגום של משה מראה שדווקא מי שיועד לשלוט במצרים בדרך זו או אחרת בהמשך יביא לנפילתו. עצם סירובו הנ"ל של משה לא מראה על בעיה טכנית אלא על בעיה נפשית. לכן גם אהרון נשלח אל משה - כדי להראות לו שמשפחתו מוכנה לקבל אותו ולכן גם עם ישראל יהיה מוכן לקבל אותו.

אבל משה לא מצוי במצב שבו הוא מוכן (נפשית) לאיים על מצרים ולכן הוא גם אומר שאם בני ישראל לא יוכלו ללכת להתפלל לשלושה ימים, בני ישראל יהיו אלו שיומתו. משה מוכן לעזור לבני ישראל אבל הוא לא מוכן שהעם המצרי ייפגע - ומכאן גם העובדה שבן אחד של משה נימול והשני לא, כסמל לחוסר ההחלטיות ששוכנת בו. משה לא מכריע האם לעשות את ברית המילה או לא אלא ציפורה עושה זאת עבורו - סימן לחוסר מוכנות נפשית שלו. לכן האכזבה של אלוהים ממשה בפרק ה היא האכזבה שהוא עוד לא בחר צד. כשפרעה מחמיר על העם היהודי משה כועס - הדבר מהווה החמרת העימות הפנימי החל בתוכו.

שמות ו 12: "אני ערל שפתיים" - הדיבור שלי אינו יהודי. בפסוק 14 אחרי הציווי של אלוהים מופיע לוח כרונולוגי של משפחת יעקב עד שדרך לוי מגיעים למשה. זה בעצם מהווה הסבר למשה מיהו ומה מוצאו. פסוק 26: "הוא אהרון ומשה" + פסוק 28: "הוא אהרון ומשה" = כדי להראות שהם שווים. ובכל זאת בפסוק 30 משה אומר שוב "אני ערל שפתיים".

באופן כללי בכל סיפור משה קיים תהליך הדרגתי: ממשה שלא מרגיש שייך לעם היהודי לאחד שמרגיש שייך לאותו העם. אפשר לראות את אותו התהליך בעשרת המכות:

מכה	דם	צפרדע	כינים	ערוב	דבר	שחין	ברד	ארבה	חושך	בכורות
אהרון	מבצע	מבצע	מבצע	x	x	עוזר	x	x	x	x
משה	מזהיר	מזהיר	x	מזהיר	מזהיר	מבצע	מבצע	מבצע	מבצע	x

בחמש המכות הראשונות ייתכן שמשה מכיר תודה ליאור שלא הטביע אותו ולאדמה שטמנה את החייל המצרי. אבל בהמשך משה כבר פועל כי הוא מבין שמה שמצרים עושה זה פסול.

אנו רואים תהליך בו משה הופך יותר ויותר אקטיבי. נקודת המפנה היא במכת השחין בה משה באמת עושה משהו נגד מצרים. את הבחירה של משה בצד היהודי ניתן לראות בקריעת ים סוף – גורם למצרים לטבוע ביאור.
עצם העובדה שיציאת מצרים מובלת על ידי משה מדגיש את חשיבותה – גם מישהו מבפנים מבין את חומרת המעשים.

לסיכום, אם המקרא היה מודרני הוא לא היה מתעניין בצורת החשיבה המצרית. אבל אם הוא היה פוסט מודרני לא היה מועבר לנו הרעיון שיש נקודת ראות שמנצחת. מכאן נשאלת השאלה מיהו האדם האידיאלי על פי ספר שמות – וייתכן שכאן התשובה היא אדם כמו משה, שמצוי במצב מבלבל אבל בסופו של דבר מכריע ושלם עם ההכרעה שלו. האדם האידיאלי הוא אדם שמכריע – יש כמה פרשנויות אבל גם יש להכריע מהי הנכונה.

כעת עדיין נותרה השאלה לגבי היותה של הפרשנות מודרנית או פוסט מודרנית. ובכן, שמות רבה ב 2 (מקור 1 עמוד 20) ניתן לנו מדרש שמרחיב את הסיפור המקראי. הגדי של משה ברח, כמראה מפני שהוא צמא, ומשה אומר שהוא צריך היה להבין שזו הסיבה. נאמר כאן שמשום שלמשה יש רחמים כלפי הצאן שלו הוא נבחר – כפי שהוא רועה את צאנו הוא ירעה את בני ישראל. כך מקשר המדרש בין העובדה שמשה רואה צאן לכך שהוא נבחר. כאן נשאלת השאלה מדוע חז"ל מפרשים ואף מרחיבים את המקרא. ייתכן שזה משום סיבה היסטורית (התפקיד שלהם הוא לפרש).
על פי המסורת כל הסיפורים שמרחיבים עברו מאב לבנו. על פי גישה זו מדרשים אלו אכן קרו. אבל אנו שמים לב למדרשים שסותרים זה את זה.
יש שאומרים שהמטרה של חז"ל היא לא לפרש אלא לחנך, ללמד אותנו מוסר השכל. על פי גישה זו המטרה של הדרשן היא לחנך את בני דורו.
גישה שלישית היא גישה ביניים – הגישה הפרשנית-חינוכית. הם מנסים לפרש וללמד בו זמנית. הם מנסים לפרש קשיים שקיימים בטקסט על ידי פתרונות רחבים יותר. חז"ל, לצד פירוש הקשיים מחפשים גם תבניות שיש להשלימן ולהפוך לפרשנות.

המדרש הנ"ל מבוסס על שמות ג 1: **"ומשה היה רועה את צאן יתרו וינהג את הצאן אחר המדבר ויבאו אל הר האלוהים וירא מלאך אדני אליו בלבת אש מתוך הסנה".** מפסוק זה עולות כמה שאלות:

- מה הפירוש של אחר המדבר? + הר סיני נמצא בתוך המדבר ולא אחריו.
- למה ללכת עם הצאן מחוץ למדין אל המדבר?
- למה ה' מתגלה למשה דווקא בסיטואציה זו? ולמה צריך לספר בכלל מהי הסיטואציה שבה מגיע משה להר סיני?
- למה יש שינוי מ"רועה" ל"וינהג"?

עבור השאלה הראשונה, כנראה שהייתה צריכה לבוא לפני הביטוי הנ"ל עוד מילה אחת שהייתה מביעה שמהו הלך אחרי צאנו אל תוך המדבר.
עבור השאלה השנייה, ייתכן שכאן בצאן הכוונה היא פשוט לכבש האובד. וכך גם לגבי שאר הבעיות.

אבל גם עלינו להבין למה לפי פשוטו של מקרא משה נבחר. ובכן, בסיפורים ובמדרשים לגבי משה אנו רואים הבעת אכפתיות ואנושיות מצידו. כאן אנו רואים שלושה מעגלים: במעגל הפנימי – ריב של יהודי אל מול גוי – והעדפת היהודי. במעגל הביניים – ריב של יהודי מול יהודי – אכפתיות מכל העם. המעגל החיצוני – ריב בין שני גויים – אכפתיות מכל אדם.
וסיפור הסנה מוסיף שני מעדלים נוספים: אכפתיות מהחי ומהצומח. ומהעובדה שמשה לא מבצע את מכות דם, צפרדע וכינים אפשר גם לראות אכפתיות מהדומם.

חז"ל לא מציינים במפורש את מעגלי האכפתיות – בכך הפרשנות שלהם מתאימה גם עבור אלה שלא מכירה את הטקסט ומפשטת להם אותו, וגם לשכבה המלומדת עבורם זה יוצר את המעגלים הללו.

במדרש משה המצוי באוצר המדרשים (מקור 2 עמוד 20) נאמר שמשה כלוא בחצר יתרו במשך שבע שנים. יתרו רוצה להסגירו למצרים. הוא לא נתן לו אוכל, אבל ציפורה נתנה לו בסתר. יתרו לא יודע על כך, חושב שהוא ניצל רק בזכות תפילה לאלוהיו ומשחרר אותו. לפי הגישה ההיסטורית - זה באמת קרה. אבל כאן יש בעיה - לפי המדרש השינוי אצל יתרו מאדם שלילי לחיובי היה במשך 7 שנים. עם זאת לפי המדרש בשמות רבה א"ב (מקור 6) הסיבה לכך שבנות יתרו רעו את צאנו היא שנידו אותו. כאן אנו רואים שינוי בקרב יתרו שקרה עוד בטרם הגיעו למדין - הוא הבין שאמונתם היא הבל. המדרש במקור 2 בא להראות שמשה כן מתפלל לאלוהים וכן מאמין בו ולכן אפשר לבחור בו כמושיע לבני ישראל. ובשני המקרים אנו רואים חזרה בתשובה של יתרו.

שמות ב 21: **"ויואל משה לשבת את האיש ויתן את ציפורה ביתו למשה"** אם נסתכל על פי הגישה הפרשנית, היא בעלת שני צדדים:

מצד אחד יש כאן קשיים בפסוק שיש לפרשם - למה המקרא בחר בפועל "ויואל" (= הסכים)? די ברור שהוא יסכים, הוא אדם נמלט ומבוקש. האם הציעו לו לשבת? מה פירוש שהוא הסכים? הציעו לו לאכול לחם ולא הציעו לו לשבת. למה נאמר שהוא הסכים לשבת? אם הכוונה היא שמשה הסכים, הרי לא הציעו לו כלל לשבת אלא רק לאכול? למה יש צורך לומר שמשה הסכים - והרי ברור שאדם שנמלט ומבוקש יסכים? הפסוק המקראי נראה כמדלג על כל השלב שבין המפגש להחלטה על הנישואין. מה קרה באמצע? אם בחלק ה-1 של הפסוק הנושא הוא משה - איך לפתע הפועל "ויתן" מתייחס ליתרו? למה כתוב "לשבת את" ולא לשבת עם?

בפרשייה אחרת בה מאוד ברור מה ההבדל בין איתו לעמו. במקור מס' 3 (במדבר כ"ב 22-20) מדובר על הסיפור של בלעם. הוא קוסם מדייני, שנקרא ע"י מלך מואב לקלל את עם ישראל. אלוהים אומר לבלעם בהתחלה אל תלך איתם. בסוף אלוהים מסכים. **"ויבוא אלוהים אל בלעם בלילה ויאמר לו אם לקרוא לך... והדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה"** - אתה תאמר את מה שאני רוצה שתאמר וכך הוא בסוף בירך ולא קילל. בא לקלל ויצא מברך. בגלל שאותו בלעם הולך עמם, אלוהים רוצה להרוג אותו. מי שלא מודע להבדל בין איתו ל"עמו" ישר שואל את עצמו למה אלוהים כועס עליו, כי הוא אמר לו שהוא יכול ללכת איתם. מה ההבדל בין איתו לעמו? כשהוא הולך עמו הכוונה הולך עמו בלב שלם ומנסה לעזור לו במטרות שלו. כשאתה הולך איתו, אתה הולך לצידו, מלווה אותו, אך לא מתכוון לקלל. המילה איתו אמורה לרמוז שמשה ישב את האיש מחוסר רצון. אז למה ויואל? לויאל משנים את הניקוד ואז זה מסתדר.

למה הכינוי "האיש" עובר ממשה ליתרו? במקרא "האיש" זה תמיד כינוי לאדם החזק בסיטואציה. זה כלל בפרשנות המקראית שאיש זה כינוי לדמות חזקה, הגיבור של הסיפור. ואז זה מאוד מתאים לשינוי. כאשר משה מציל את בנות יתרו למשה קוראים האיש. ואח"כ בפסוק הבא כשהכינוי האיש ניטל ממשה וניתן ליתרו, לפי המדרש האיש החזק הוא יתרו שכולא את משה.

למה מבין כל 7 הבנות דווקא ציפורה? מכיוון שציפורה היא זו שהצילה את משה. ולכן מגיע לה הזיווג הראוי.

למה "גר הייתי בארץ נוכריה" ולא גר אני בארץ נוכריה? הדגש פה הוא על גר. בהתחלה התייחסתם אליי כזר, אז הוא קורא לבנו גרשום על זה שבעבר התייחסו אליו כאל זר, אבל עכשיו הוא כבר לא. ולכן משתמש בביטוי "הייתי" בלשון עבר. גם לאברהם אמר אלוהים "גר יהיה זרעך בארץ לא להם". יש פה הקבלה כמעט מושלמת, המדרש ראה בהקבלה הזאת עוד סיבה, כשם שעם ישראל היו גרים, משועבדים במצרים בדיוק באותו אופן משה היה גר במדיין. הקבלה זו כנראה הובילה את הדרשן לבנות את הסיפור שלנו.

מה הטכניקה הדרשנית שהדרשן השתמש בה כדי לתפור את "ויואל משה לשבת את איש"?
המרצה רוצה לטעון שיש כאן **דרשה של שינוי ניקוד** – במקום המילה ויואל, נשנה את הניקוד לויואל. מפסוק בו משה הוא נושא הפעיל, המשך הפסוק הוא "ויתן את צפורה בתו למשה", אם אנו קוראים את זה בניקוד השני, הפעיל בפסוק הוא יתרו.

עד כאן הצד הפרשני. הצד השני של הכיוון הפרשני הוא להבין איך הדרשן ראה את כלל הפרשה, ואת דמות של יתרו וציפורה בסיפור ולאור זה איך הוא בנה את הסיפור?
לגבי ציפורה – הנושא הוא די פשוט. כפי שראינו בסיפור הקודם שלקחו את הדמות של משה שהוא אכפתי, ועוזר והשליכו את זה על סיפור הצאן. אותו דבר עושים פה לציפורה. הדמות שלה בהמשך הדרך היא אקטיבית – היא מצילה את משה ממוות. ולפי המדרש שלמדנו היא גם פועלת בניגוד לרצון של אבא שלה. זה די פשוט ובשוליים. עיקר העניין זו התפיסה של חז"ל את דמות יתרו כמי שעשה שינוי מאוד גדול בעצמו.

יתרו – למה בכלל צריך את דמות יתרו במקרא כדי לספר את סיפור יציאת מצרים? כאן יתרו הוא אנטייתזה לפרעה. העקשנות של פרעה לא לשלוח את עם ישראל הייתה מתוך דאגה לאינטרס המצרי, ולא לצדק ולמוסר הכללי. יתרו בדיוק האנטייתזה לזה, ברגע שיש אדם שמצד אחד הוא כהן מדיין, ומצד שני כשהוא מגיע למסקנה שהאמת והצדק והמוסר היא שהאל האמיתי הוא אלוהים והוא מסוגל לבוא ולהכריז על זה. יש פה בעצם דמות של מנהיג נוכרי שעומד בפני אותו דילמה של התפקיד שלו מול האמת. גם פרעה וגם יתרו עמדו מול הדילמה הזאת. וכשאדם ניצב בדילמה של התפקיד שלו מול האמת, הרבה מאוד מנהיגים בוחרים את התפקיד על פני האמת והמוסר. מה שבעצם התפקיד של הדמות של יתרו בסיפור היא להגיד שגם אדם שנמצא בתפקיד שמחייב אותו לכאורה לפעול בדרך מסוימת שהתפקיד דורש, לעיתים הוא יהיה מחייב לפעול לפי האמת והמוסר ולא לפי האינטרס שנדרש בתפקיד. על מה זה מתבססת גישה זו? שמות א מסביר איך התחיל כל השעבוד של עם ישראל. זה התחיל מפרעה המלך שחושב שהוא פועל למען האינטרס הלגיטימי בעיניו של העם המצרי. גם כשתוצג בפני פרעה הדרישה לשחרר את עם ישראל הוא חושב שהוא לא צריך להתייחס לסבל של העם היהודי אלא לפעול לטובת האינטרס של העם שלו. שמות רבה א, ח (מקור 5) עוד יותר מדגיש את חוסר הברירה של פרעה. האליטה המצרית דורשת מפרעה להרע לעם היהודי: להרוג את הזכרים ואת הנשים לקחת לעצמם. פרעה אמר איך אתם יכולים לעשות דבר כזה, צריך להגיד תודה רבה ליוסף שהציל אותנו מהרעב, זו כפיות טובה. פרעה מתנגד ללחץ של האליטה. כיוון שלא שמע להם, הורידהו מכסאו למשך 3 חודשים, עד שהסכים למה שהם רוצים. האם המדרש מבחינה היסטורית אמיתי? לא בטוח. המדרש רוצה להציג את פרעה כמלך שאומר שאין לו ברירה, בגלל הסכנה הדמוגרפית והביטחונית של המצרים הם חייבים לשעבד את העם היהודי. אח"כ מכריחים את פרעה לפעול כך. המדרש ממחיש את הרעיון שפרעה פועל תחת התחושה שהתפקיד שלו מחייב אותו לפעול בדרך הזו. ולכן יתרו הוא האלטרנטיבה לפרעה. גם שהתפקיד של ככהן הגדול המדייני מחייב אותו לפעול בדרך מסוימת, יתרו לא מסכים עם התפקיד והולך עם האמת שלו. התפקיד של יתרו הוא להיות האנטייתזה לפרעה ולהראות שבעל תפקיד יכול לנטוש את תפקידו ולבחור באמת שלו.

נחזור לאיך חז"ל ראו את הדמות של יתרו – יש מדרשים שבצורה מפורשת מעמתים בין פרעה ליתרו. הגזירה שפרעה טוען שהוא פועל מחוסר ברירה. לדוג' מקור מס' 7 – באותה עצה שהמלך פרעה מתייעץ מה לעשות עם הבעיה הביטחונית של העבריים "הבה נתחכמה לו..." היו שם עוד 3 אנשים לפי המדרש (ונשים לב שאין מדובר פה על אירוע היסטורי, זה מדרש) בילעם, איוב, ויתרו. מי שהציע את הרעיון מת, השני נמנע, ויתרו ברח. לכאורה יש 3 דמויות, אחד בעד, שני נמנע, והיינו מצפים שה-3 יהיה נגד. אך יתרו בורח. הוא ברח משום רוע העצה, למרות שזה כבוד גדול להיות אחד היועצים של האימפריה המצרית. התיאור הוא של מי שמוכן לוותר על כסא או בורח. הרעיון הוא להדגיש את הרעיון שיתרו מוותר על תפקיד בשביל האמת המוסרית. המדרש אומר שאם בפשט הוא מוכן לוותר על התפקיד הדתי שלו כיוון שאלוהים הוא גדול יותר מהאל שלו, המדרש שם פה את יתרו כמי שמוכן לוותר על הכסא שלו כיוון שהאמת המוסרית שלו היא שזה לא נכון להרוג את הזכרים.

גם המדרש שלנו לפיו יתרו זורק את משה לבור מטרתו להעצים את ההקבלה בין פרעה ליתרו ולהדגיש את הדמיון ביניהם. שניהם היו עושים אותו דבר, עד לסוף הפרשה בה פרעה נשאר נאמן לתפקיד ונגד האמת והמוסר, ויתרו בוחר באמת ובמוסר על פני התפקיד.

ההקבלה בין יתרו לפרעה:

יתרו	פרעה	בתחילה:
משה	יוסף	מנהיג נוכרי שיהודי עזר לו. מי עזר?
כן	כן	מזמין אותו/את משפחתו
כן	כן	אינו כפוי טובה
כן (ציפורה בת יתרו)	כן (אסנת בת כהן און)	היהודי מתחתן עם בת הכהן
יתרו	פרעה	לאחר מכן:
בתחילה יתרו כולא את משה	נוהג בכפיות טובה כלפי זרע יוסף	המנהיג נוהג בכפיות טובה למען ארצו
מתכוון לשלוח את משה לשעבוד במצרים	כן	המנהיג אף משעבד את היהודים
כן	כן	זועקים לאלוהים
כן	כן	בת המנהיג פועלת בניגוד לגזירת אביה
מכיר בטעותו ומפסיק להתנהג כך	לא מתייחס וממשיך בשלו	בת המנהיג אומרת לאביה שהוא טועה. ותגובתו היא:

המטרה של המדרש היא מאוד דומה למדרש שראינו שיתרו בורח. **בפשט**, הדמות של יתרו היא להראות שגם אדם בעל תפקיד מאוד גבוה יכול לצאת מהתפקיד ולבחור באמת. בחז"ל בשורה של מדרשים, באים ומציבים את יתרו אל מול פרעה כדי שגם מי שעוד לא שם לב להקבלה הזאת יקבל את המסר. הדרשן בונה את ההקבלות, משלים את ההקבלות החסרות וכך בסופו של דבר אנו רואים את ההבדל: יתרו בוחר להקשיב לביתו, ופרעה לא מקשיב לבתו. זה מעצים את העובדה שפרעה יכול היה לבחור, והתירוץ "זה היה התפקיד שלי" לא מתקבל. יתרו מדגיש זאת.

המדרש בא ואומר שציפורה הולכת ומסבירה לאבא שלה שהוא טועה, והוא אכן משתכנע. אלוהים נתן כאן הזדמנות לפרעה. בעצם זה אירוע שמתבקש שקרה, אבל זה לא מופיע במקרא, אז איך ייתכן שהמדרש מספר שהוא קרה? לדרשן יש כאן מסר חינוכי שהוא מעביר. במקביל הוא מספר סיפור שפותר 9 קשיים שקיימים בפסוקי המקרא (למה "ויואל", למה "את" ולא עם וכו'). ובעיקר מטרתו הייתה לאותם אנשים שהם כנראה ברמה הגבוהה ביותר שישבו בבית המדרש, שלהם הוא רצה להסביר שגם אם הסיפור לא קרה היסטורית, מאוד מתאים שהוא היה קורה. אפשר לומר שיתרו השתנה בשלב מאוד קדום, או מאוד מאוחר, אבל השאלה היא לא שאלה היסטורית (של מתי הוא השתנה) אלא היא למה נועדה דמותו של יתרו במקרא? והתשובה היא כדי להראות את הדמיון לפרעה ואת הניגוד בסוף, שיתרו בוחר באמת ובמוסר ולא בתפקיד. בנוסף, המדרש הזה גם מעצב את דמותה של ציפורה כמו דמותה בסיפור הבא.

וכאן נשאלת השאלה האם המדרשים האלו הם מודרניים או פוסט מודרניים. ובכן, וודאי שהם לא מודרניים, שכן הם לא צמודי טקסט. אבל הם גם לא פוסט מודרניים שכן הם מתחרבים לטקסט, ואומרים מהי האמת על פיו.

מדוע בני ישראל נקטו בגישה רמאית ביציאת מצרים? (הרצאה 5, עמודים 22, 49-48)

גם בהוראת אלוהים, משה אמר לבקש לצאת ממצרים למשך שלושה ימים. ואכן, בשמות ה, בני ישראל מבקשים לצאת לחופשה כדי לזבוח לאלוהים, ומשה אף מוסיף שאם פרעה לא יסכים אלונים יהרוג את בני ישראל. השאלה היא למה אלוהים מנחה לעשות זאת. אפשר לומר שזו בקשה שיש יותר סיכוי שפרעה יסכים אליה, אבל אלוהים אומר עוד בשמות ג 19 שפרעה לא יסכים. מה גם שייתכן שאם משה היה מעמיד בפני פרעה באופן מידי את הדרישה שישחרר את בני ישראל לא היה צורך להקשות את ליבו של פרעה. אלוהים הוא זה שיום את הרמאות הנ"ל - ולמה הוא צריך לעשות זאת אם כוחו בלתי מוגבל?! בנוסף, בפסוקים 21-22 בשמות ג אלוהים אומר שיש לקחת את כלי הכסף והזהב של מצרים. מבחינה כלכלית זה עדיין לא יאזן את החוב הכלכלי של מצרים כלפי בני ישראל (תשלום בגין עבדותם). נשאלת השאלה מדוע לגנוב ופשוט לא לבקש כסף בעבור העבדות?! בשמות י"ד יש תחמון נוסף - אלוהים מבקש ממשה לחזור אחורה, לעשות את עצמם מתבלבלים במדבר כדי לגרום למצרים לרדוף אחריהם.

מדרשים מעמוד 48-49:

- ראב"ע, בפירוש הארוך, י, י (מקור 3), אומר שמשה לא שיקר - הוא ביקש לצאת לשלושה ימים אבל הוא לא אומר שהם יחזרו. כמו כן, גם במובן של לשאול את כלי הכסף - ייתכן שמשה התכוון ללקחת אותם, ופרעה הבין לשאול אותם.
- שד"ל, ג, ח (מקור 4): אם מרמים וגורמים לך לנזקים מותר לך לנקוט באותה השיטה. התשובה הזו עונה על השאלה מדוע מותר מוסרית לרמות אבל לא עונה על על למה צריך לעשות זאת.
- האברבנאל (מקור 5) אומר שאם אלוהים היה מציג את הדרישה לשחרור, ופרעה לא היה מסכים אז אלוהים אל היה מקבל אהדה בפני העמים האחרים והיו חושבים שהענישה שלו (עשרת המכות) קשה מידי. כלומר אלוהים עשה זאת כדי שהעמים האחרים יבינו עד כמה פרעה רשע.
- בכתב ובקבלה (מקור 6) נאמר שבתחילה, כשמשה ביקש לשלוח את עמו זה לשם יציאה לשלושה ימים (שליחות), ולאחר מכן, שמשה מבקש בפעם השניה לשלוח את העם הכוונה היא לשחרר לצמיתות, בעוד שפרעה שוב מבין שהכוונה לשלושה ימים. ואכן בבראשית ח 8-11 אנו רואים את ההבדל בין לשלוח ל"ישלח את היונה" - רצה שהיונה לא תחזור. "וישלח ידו ויקחה" - כאן מדובר על ידו של נוח שהוא כמובן רוצה לשמור עליה. אנו רואים הבדל בניקוד בין המילים, כך שב"וישלח את היונה" הניקוד מקביל ללשלח, וב"וישלח ידו ויקחה" הניקוד מקביל ללשלוח. כלומר: בפעם הראשונה משה התכוון ללשלוח ושהם יחזרו, ובפעם השנייה ללשלח ושהם לא יחזרו.
- נחמה ליבוביץ (מקור 7) אמרה שאם פרעה היה מסכים לבקשה אז לא היה צורך במכות כי מכאן פרעה כבר היה מתחיל לתת תנאים טובים לעבדים היהודים, מבין לנפשם ואולי אף משחרר אותם.
- בשמות רבה ג, ח (מקור 9) נאמר שהכל כדי להפעיל נגד המצרים עונש של מידה כנגד מידה - שהם ירדפו אחרי היהודים ויטבעו במים. במקרה הנ"ל פרעה ירדוף אחרי בני ישראל כי הוא ירגיש מרומה.
- בתלמוד הבבלי (מקור 10) נאמר שגם המצרים רוצים להתחכם - הם יודעים שעבור כל דבר שהם יעשו אלוהים יעניש אותם במידה כנגד מידה, אבל אם הם יטביעו את בני ישאל ביאור לאלוהים יהיה קשה להחזיר להם מידה כנגד מידה כי הוא נשבע לא להביא עוד מבול. כאן ההתחכמות והרמיייה מצד משה ובני ישראל היא כדי להעניש אותם ולהחזיר להם מידה כנגד מידה.
- הראב"ע אומר (במקור 11 - הרחבה של מקור 3) שאם פרעה היה משחרר את בני ישראל אז הוא לא היה רודף אחריהם וכך הוא לא היה נענש.
- ר"ן (מקור 12): גם עם ישראל ומשה לא הבינו מה מארת הרמאויות ולכן הם היו מפוחדים מכך שפרעה רדף אחריהם. הם הבינו את המטרה רק בסוף: מעשה של מידה כנגד מידה - התחכמות כנגד התחכמות, הטבעה כנגד הטבעה. המצרים רוצים להראות מקום שבו אלוהים דווקא מוגבל, ובכל זאת גם בה הוא מנצח אותם.

מדוע להקשות את לב פרעה? (הרצאה 5, עמוד 23)

האברבנאל מעלה שתי שאלות:

- מה האינטרס של אלוהים להקשות את לב פרעה?
- אם לפרעה אין יכולת בחירה (שהרי אלוהים מקשה את ליבו) - כיצד אפשר להעניש אותו על כך ולהטיל את עשרת המכות?

הרמב"ם אומר שזה נעשה כדי להטיל את כל המכות על פרעה, שהרי אם הן תוטלנה אחרי שהוא שחרר את בני ישראל הדבר יראה כאילו הוא נענש על שחרור בני ישראל ולא על עבדותם. בעצם הרמב"ם אומר שהקשיית ליבו של פרעה הייתה חלק מהעונש - כדי להמשיך ולתת את שאר המכות.

האברבנאל אומר שבתחילה, בחמש המכות הראשונות, הקשיית ליבו של פרעה הייתה על ידי המכות עצמן, שהיו קלות, נמשכו לכמה ימים ואז הפסיקו, ויכלו להיראות כאילו הן תופעות טבע, ולא דווקא עונש. בעצם אלוהים עושה בכוונה מכות קלות, כדי שפרעה לא יאמין בהן, וימשיך להרע לבני ישראל - ואז תוטלנה עליו המכות הקשות. ונשים לב שנאמר בכל חמש המכות הללו "ויחזק פרעה את לב עצמו" - "אין עניין קושי הלב שהם הטו את לבבו שלא ישמע לדברי משה, אבל היה קושי לבבו נמשך מהמכות במקרה. כי בראותו מכת הדם, ושסרה מיד ולא התמידה, חשב בלבבו שלא הייתה המכה דבר אלוהי. וכאשר ראה איר כן מכת הצפרדעים ושסרה מיד ולא התמידה, חשב ככה. וגם במכת הכינים שאמרו לו החרטומים: אצבע אלוהים היא, כתוב שם ויחזק לב פרעה ולא שמע אליהם. לפי שהסרת המכות והיותן בלתי מתמידות הייתה סיבה להיותו מפקפק. עד שבמכת הערוב... אמר פרעה לכו זבחו לאלוהיכם... והנה פרעה כשראה שסר הערוב הכביד את ליבו מהסיבה אשר קדמה. וכן במכת הדבר. הנה אם כן, לא הייתה סיבת קושי לב פרעה כי אם ריבוי המכות והסרתן אחר היותן".

פרשנות נוספת - פרעה מפחד שעובדים עליו, כי הרי הוא מרשה לגברי ישראל לצאת לזבוח לאלוהים, אבל בני ישראל רוצים לצאת גם עם הנשים, הילדים והצאן. אלוהים מקשה את לב פרעה בעצם בכך שהוא גורם לו להאמין שהם מעוניינים לברוח. הקשיית ליבו של פרעה בדרך זו נועדה כדי להביא את פרעה לנקודת בחירה אמיתית (האם לשחרר את כל העם ללכת לזבוח או לא) ומצד שני לגרום לו לרדוף אחרי בני ישראל לאחר שהוא מבין שהם בורחים והוא רוצה להחזיר אותם.

מכל הגישות הללו נראה שיש איזושהי תוכנית אלוהית לתת את כל עשרת המכות. כאן עולה השאלה מה המטרה בהגיית תוכנית מובנית של מכות?

ובכן, נסתכל בהגדה של פסח: "רבי יהודה היה נותן בהם סימנים: דצ"ך עד"ש באח"ב" כלומר יש כאן חלוקה לקבוצות של המכות. והרי בשמות רבה נאמר: "אמר לו (משה לאלוהים): היאך אביא עליו עשר מכות? אמר לו: ואת המטה הזה תקח בידך (שמות ד 17). אמר רבי יהודה: ... ועשר מכות חקוקות עליו נוטריקון: דצ"ך עד"ש באח"ב. אמר לו הקב"ה בתכסיס הזה הבא עליו את המכות".

כלומר מלכתכילה אלוהים מחלק את עשרת המכות לקבוצה אלו, וכנראה שיש משהו מהותי בחלוקה הזו:

	מכה 1	מכה 2	מכה 3	מכה 4
דצ"כ	דם	צפרדע	כינים	
עד"ש	ערוב	דבר	שחין	
באח"ב	ברד	ארבה	חושך	בכורות
משותף (לעמודה)	התראה בבוקר על שפת היאור + התראה על כל הסדרה	התראה לקונית בארמון ללא ציון זמן	אין התראה	לא שייך

ראשית נשאל את השאלה למה דווקא ההתראה על הדם היא בשפת היאור. ייתכן שזה כחלק ממאבק מול היאור שנחשב לאל מצרי, וגם מול פרעה שנחשב גם הוא לאל ובעצם משום כך עושה את צרכיו ביאור. וזה בעצם כדי לבוא נגד הגישה המצרית שהיאור הוא אל.

מהמשותף הכתוב בטבלה אפשר לראות שאכן קיימות כאן שלוש סדרות, אבל לא ברור מדוע יש בהן צורך.

ובכן, ההתראה על הדם היא גם התראה על כל הסדרה דצ"כ. שמות ז 17: **"בזאת תדע כי אני אלוהים"** - כלומר המטרה של הסדרה הזו, ושל מכת הדם בפרט, היא להראות שיש אלוהים. והרי שגם חרטומי מצרים מצליחים להפוך מים לדם, אבל לא בהיקף שמשא עשה אלא רק בהיקף קטן מאוד. ושוב במכת צפרדע החרטומים מצליחים להביא עוד צפרדעים. והמטרה של הסדרה מושגת במכה השלישית - משהו שאפילו החרטומים לא מצליחים לעשות: החרטומים מודים שמכת הכינים **"אצבע אלוהים היא"**. וכאן ראינו שיש מטרה לסדרה, בתחילה אנו מקבלים סוג של הוכחות חלקיות או הוכחות קטנות (שהרי החרטומים הצליחו להפוך מין לדם, פשוט לא בהיקף שמשא עשה) ואז אנו מקבלים הוכחה מלאה.

עבור הסדרה עד"ש המטרה היא - **"למען תדע כי אני אלוהים בקרב הארץ"**. מה השתנה כאן? מדוע יש צורך בתוספת "בקרב הארץ"? זה כדי להראות שלא אלוהים אכן אכפת מהארץ ומיושביה. ובעצם במכות האלו אנו רואים דפוס של **"הפלתי בין ארץ מצרים לארץ גושן"** במובן של המכות שאמורות לנחות על שני העמים, ינחתו רק על המצרים - כדי להראות שיש צדק. ובכן, במכת הערוב: כשהחיות טורפות רק את המצרים זה מוזר, אבל יכול להיות שיש לזה סיבה אחרת. במכת הדבר: כיצד תיתכן מחלה שפוגעת רק בבהמות של המצרים? ובמכת השחין: כל המצרים שסבבו את משה הפכו לנגועים ובשחין, אבל משה לא, למרות שזו מחלה מידבקת באופן מיידי (ומשה אף הטיל אותה). זה כבר עניין שאי אפשר להסביר אותו, בעוד שבעניינים הקודמים אפשר לומר שזה מקרי.

עבור הסדרה האחרונה המטרה היא - **"בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ"** - כלומר להדגיש את הייחוד של האל. מכת ברד: **"ברד כבד מאוד אשר לא היה כמוהו בארץ מצרים"**. מכת ארבה: **"לפניו לא היה כן כמוהו וגם לא יהיה"** כלומר אם בברד, ההתייחסות של הגדול ביותר הייתה רק לעבר, בארבה זה גם לעתיד. מכת החושך: להראות שאפילו הכוח החזק ביותר בעולם, הוא על פי המצרים "אל השמש" כפוף לאלוהים. וכאן אנו רואים הוכחה למטרה זו.

אנו רואים חוסר שייכות של מכת בכורות. זו כנראה מכה שמחברת את כל הרעיונות ביחד. היא נעשית על ידי אלוהים עצמו (שעובר מבית לבית) - הוכחה לקיום אלוהים. הוכחה להשגחת אלוהים - הוא מדלג על בתיהם של בני ישראל. וכמובן שלא היה דבר כזה מעולם.

אנו רואים מכאן שמטרת המכות היא לא רק כדי להעניש את פרעה. יש כאן מטרה של בניית עקרונות האמונה היהודית בצורה מדורגת - קודם שיש אלוהים, אחרי זה שאכפת לו מהצדק ומהעם שלו, ולבסוף שהוא הכוח החזק ביותר. באופן עקרוני אפשר היה ליישם מלכתחילה את מכת הבכורות אבל אז האמונה לא הייתה נבנית בהדרגה. וכאן אנו רואים תוכנית אלוהית של המכות - ומכאן גם אנו מבינים את הצורך בהקשיית לב פרעה.

האם יש אמונה במיסטיקה ובשימוש בה בניגוד לרצון האל? (הרצאה 6, עמודים 40-38)

שמות ז 11 - **"ויקרא לחכמים ולמכשפים ויעשו גם חרטומי מצרים בלהטיהם כן"**. האם לפי פשוטו של מקרא מדובר על פעולה אמיתית שעשו החרטומים או שזוהי הרמאות? ברור שהמקרא לא מתאר זאת כרמאות. אבל מה פירוש המילה "בלהטיהם"? זו מילה שמופיעה פעם אחת במקרא. היא מופיעה עוד שלוש פעמים במקרא כ"בלטיהם": במכת דם, במכת צפרדע ובמכת כינים - **"ויעשו כן החרטומים בלטיהם"**. השאלה למה הכוונה במילה "בלטיהם"? ונשים לב שאין בהכרח קשר למילה להטוט, שהומצאה רק זמן רב אחר כתיבת סיפורי המקרא. עם זאת המילה להט מופיעה במקרא - להט החרב המתהפכת בגן עדן. אבל ייתכן שבה הכוונה היא חום, וזה לא קשור לעניין זה. אפשר לפרש את זה בשני אופנים: החרב המתהפכת היא קסם אלוהי, ואז גם החרטומים ביצעו קסמים. או שהחרב המתהפכת נעה מהר ובזריזות ידיים, ואז הרי שמעשי החרטומים הם גם זריזות ידיים.

אולי הכוונה כאן היא למילה "בלט" = בשקט/בלחש. והרי בשמואל א פרק כ"ד נאמר שדוד חתך את מעילו של שאול "בלט". אם נתייחס למובן זה נבין שהחרטומים אמרו לחשים, ומכאן אפשר להבין שמה שהם עשו זה אמיתי.

רש"י אמר על פסוק זה בשמות (עמוד 38) שאכן יש לפרש את זה כלחש, וכנ"ל גם במקרה של החרב המתהפכת. כלומר זה דבר על טבעי.

אבן עזרא, בפירוש הארוך, מפרש את המכילה חכמים כאסטרונומים ואת המכשפים כאנשים שמעשי הכשפים שלהם הם רק למראית עין - כלומר הוא חושב שהם שקרנים. גם אבן עזרא אומר שיש להשוות את המילה "בלטיהם" ללהט החרב המתהפכת - והוא אומר שזוהי אחיזת עיניים והכוונה היא לחום. אבל הקושי העיקרי בפרשנות זו הוא הכתוב בפסוק 12 - **"וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינים"** - כלומר על פי פשוטו של מקרא הקסם באמת קרה. בפירוש הקצר שלו, אבן עזרא משווה את המקרה הנ"ל לפסוק "והאנשים רדפו אחריהם" ביהושע ב 7, במקום זה הרודפים חשבו שהם רודפים אחרי המרגלים אבל המרגלים בעצם הסתתרו. אבן עזרא אומר שגם במקרה זה המקרא מתאר את הסיטואציה כפי שהנוכחים לוו אותה ולא כפי שהיא קרתה באמת. אבל אפשר לומר שבמקרה של יהושע הם אכן ביצעו את הפעולה של הרדיפה, וזה שהמרגלים לא היו שם זה לא משנה, ואז אפשר לקחת את התיאור ביהושע כתיאור אובייקטיבי של מה שבאמת קרה.

הרמב"ן בפירושו מבדיל בין משמעות המילים "בלטיהם" ו"בלטיהם". הוא אומר שהכוונה "בלטיהם" היא למעשי כישוף שנעשים על ידי מלאכי אש, בעוד שהכוונה "בלטיהם" הוא לשדים, שבאים בשקט.

דברים י"ח 9-13 - **"... לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם. לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסמים מעונן ומנחש ומכשף... כי תועבת אלוהים כל עושה אלה... תמים תהיה עם אלוהיך"** - כלומר מעשים אלו אסורים אבל אמיתיים, ועל כך גם האברבנאל מתבסס בפירושו - הוא אומר שהדברים הללו קיימים אבל התורה אסרה עליהם. זאת בניגוד לפירוש הרמב"ם בהלכה ט"ז (עמוד 40) - דברים אלו בכלל לא קיימים, והם בכלל באו לעולם כדי לאשר את העבודה הזרה. ולכן גם נכתב בדברים "ותמים תהיה עם אלוהיך" במובן של להאמין באלוהים, ולא לנסות אפילו לעשות את הדברים האלה. מי ששלם בדעתו לא הולך להאמין בדברים שקריים שכאלה.

ובחזרה לאברבנאל (עמוד 38) - הוא אומר שאותם אנשים שעוסקים במיסטיקה כזו **"מכחישים פמליא של מעלה"**. לפי דעתו אלוהים ברא בעולם כוחות טובים (שמשפיעים תמיד) וכוחות רעים (שפועלים רק כאשר אלוהים רוצה שאנשים ייפגעו). ואותם המכשפים מסירים מהאנשים את ההגנה מהכוחות הרעים. כלומר האברבנאל מאמין שאותם מכשפים לוקחים כוחות שאמורים לשרת את אלוהים ומשתמשים בהם לצרכים שלהם. אבל האברבנאל מדגיש שזה לא האדם שגורם למלאכים לפגוע באדם אחר, אלא שהמלאכים נבראו מלכתחילה עם כוחות להזיק, והקוסם רק מוריד הגנה מאדם מסוים. אבל עולה קושי של איך אדם יכול לגרום למלאך לעשות פעולה על טבעית?

בסיפור בעלת האוב (שמואל א כ"ח - עמוד 39) אנו רואים מעשה על טבעי נוסף. בעלת האוב מעלה את שמואל והוא מדבר עם שאול, למרות ששמואל מת. האברבנאל מציג פירוש לנושא. בתחילה הוא מעלה את פירושו של הרלב"ג והרמב"ם - בעלת האוב נתנה לשאול סם הזייה. כל ההפתעה של בעלת האוב מזה ששאול הגיע אליה (למרות שהיא לא יכלה לראות אותו) - מזויפת, והיא בכלל לא עשתה שום דבר על טבעי אלא היא הסיקה שזה הוא - כי למי עוד יכל שמואל לעלות? לעומתם האברבנאל אומר שלא יכול להיות ששאול ראה בדמיונו את שמואל, לא ייתכן שהדבר היה חלום, כי אז איך הוא היה נופל למשמע דברים אלו. משמע שלדעת האברבנאל הדבר אכן קרה - הוא אכן מאמין בבעלי האוב ובכוחם.

הרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים פרק י"א הלכה י"א (עמוד 40) אומר ש:**"מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה אפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק לבו, אף על פי שאין הדבר מועיל כלום, הואיל ומוסכן הוא התיירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו"** - כלומר אין ללחש הנ"ל השפעה אמיתי וזה רק כדי ליצור באדם תקווה.

בהלכה י"ב (מקור 2) אומר הרמב"ם שאסור ללחוש על מקום פגיעה או על תינוק קטן פסוקים מתוך ספר תורה. הוא אומר שהדבר מהווה כפירה בתורה ושזהו לא תפקידה - לימוד החפץ הוא זה שיעזור ולא אמירת פסוק סתמי. אבל הוא מתיר קריאת תהילים לאדם בריא (ולא לאדם חולה כי הוא חושב שזה מה שישנה את דינו).

הגר"א מפרש את שולחן ערוך (עמוד 40) - כאילו אפשר להבין מתוך שולחן ערוך שרבי יוסף קארו מסכים עם הרמב"ם (כי הוא מביא רק את דעתו בסעיף ו המצוי ביורה דעת סימן קע"ט). אבל הוא אומר שזה מהווה רק ציטוט של פירוש הרמב"ם שהרוב חולקים עליו, ושזה פירוש שנובע מהשפעה נוכרית.

והרי לדעת הרבי צבי יהודה קוק שניהם צודקים - השאלה היא מאיזו נקודת הסתכלות מסתכלים על הנושא. מהצד המציאותי היהדות מאמינה בקיום כוחות כאלה. אבל מהצד האנושי אסור לאדם לעשות שימוש בהם ולכן עליו לחשוב שהם לא קיימים.

לאן נעלם העולם הבא בתורה, למרות שלפי המסורת הוא קיים? (הרצאה 7, עמודים 3-4)

על פי האמונה, העולם הזה הוא פרודור שיגרום לאדם להגיע לעולם הבא - לגן העדן או לגיהנום. עם זאת, מעטים האנשים אשר יבחרו בגן העדן על פני העולם הזה. אפילו משה, המאמין הגדול ביותר מעדיף להישאר בעולם הזה מאשר לעבור לעולם הבא - **"ואתחנן על אלוהים בעת ההוא לאמור... אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן... ויתעבר אדני בי למענכם ולא שמע אלי... וראה בעיניך כי לא תעבור את הירדן הזה..."** (דברים ג 23-28). בדברים רבה י"א ח (עמוד 3), חז"ל אומרים שכעבור 120 שנה של חיים מספקים בתור משה אלוהים קרא לנשמתו לצאת לעולם הבא, ולמרות זאת נשמתו רוצה להישאר בגוף. גם כשמדגש בפניה שהיא תגיע למקום הטוב ביותר היא בוחרת שלא - **"אמר לה הקב"ה: צאי ואל תאחרי ואני מעלה אותך לשמי השמים העליונים תחת כסא כבודי. אמרה לפניו: בבקשה ממך תניחני בגופו של משה"**. אבל כיצד ייתכן שחז"ל שמאמינים בעולם הבא שמים מילים אלו בפיו של משה? בדברים י"א 13-17 מקובל על כל מה שיקבל מי שמקיים את חוקי התורה (ומה יהיו העונשים לאלו שלא יקיימו) אבל לא מדובר שם על העולם הבא. גם בספר איוב העולם הבא לא מזוכר, אפילו לא כדי להפריך את האמרה המוכרת מאותו ספר: **"צדיק ורע לו, רשע וטוב לו"**. גם לפני מתן תורה ניתנת המטרה בפני בני ישראל - **"ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש"**, ולא כיוון האדם לגן עדן כאמור.

נתבונן בתיאור מותו של רבי עקיבא. מנקודת מבטו שלו (בברכות ס"א ע"ב) נאמר שתוך כדי שהרומאים מענים הוא היה מתפלל לאלוהים. תלמידיו שאלו אותו למה הוא עדיין ממשיך לאהוב את אלוהים? הוא ענה שבפסוק **"ואהבת את אדני אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך"** הכוונה היא גם כאשר הוא לוקח את נפשו צריך להמשיך ולאהוב את אלוהים. ונשאלת השאלה מדוע רבי עקיבא זוכה למוות בעינינו? והתשובה: הוא יזכה לשכרו על כל מעשיו הטובים בעולם הבא.

מנקודת מבטו של משה (במנחות כ"ט ע"ב) אנו רואים את אירוע הר סיני. אלוהים מחבר כתרים לאותיות התורה ולכן מתעכב לתת אותה למשה. זה שואל את אלוהים למה יש בהם צורך? אלוהים אומר שזה מיועד למי שיבין וידרוש הלכות - מדובר כאן על רבי עקיבא. משה מבקש מאלוהים להראות לו את רבי עקיבא, והולך לשבת בשיעור שלו, בשורה השמינית. אחד מתלמידיו שאל את רבי עקיבא מאיפה הוא יודע דבר מסוים, וזה ענה **"הלכה למשה מסיני"**. אז משה שואל את אלוהים מדוע הוא נתן את התורה לו ולא לרבי עקיבא, ותשובתו די לא צפויה: **"שתוק, כל עלה במחשבה לפני!"**. משה מבקש לראות את הגמול שקיבל רבי עקיבא, והוא רואה את מותו בעינינו (ולא את הגמול בעולם הבא). כאן המדרש ממשיך: **"אמר לפניו (משה לאלוהים): ריבוננו של עולם, זו תורה וזו שכרה? אמר לו (אלוהים למשה): שתוק, כך עלה במחשבה לפני!"**.

למה חז"ל מתארים את תשובתו של אלוהים כקיצונית כל כך, ופשוט לא אומרים שבעולם הבא רבי עקיבא יקבל את שכרו המגיע לו? זה כמובן לא מקרי. על פי שני מדרשים אלו ודברים רבה אנו רואים קו מאוד ברור - בעוד שבתקופתו של משה העולם שלנו היה העיקרי בתקופת רבי עקיבא העולם הבא הוא העיקרי.

הרמח"ל בדעת תבונות, סימן יח, אומר שאלוהים בורא את הנשות כדי להיטיב להן, אבל בעולם שכולו טוב הטוב הוא בעצם הקרבה לאלוהים. אבל את ההטבה הזו צריך לקבל רק מי שיעבוד לקראת זה. הצורך בעולם הזה הוא שהאדם יעבוד למען השגת הטוב וכך הוא יהנה יותר ממנו. הרמח"ל אומר שלעולם הזה יש שתי מטרות - ליצור ציפייה לקראת העולם הבא ולגרום לאדם לעבוד למענו. אם האדם היה נולד ישר לגן העשן הוא לא היה מבין שהוא במקום שכולו טוב

והיה לוקח אותו כמובן מאליו. שהרי נאמר "מאן דאכיל לאו דיליה, בהית לאסתכולי באפיה" כלומר שמי שאוכל מה שאינו שלו מתבייש להסתכל בפניו של הנותן. כוונתו של רמח"ל היא שיש לעבוד כדי לקבל את הטוב שבעולם הבא.

אבל היהדות מאמינה בעולם הזה כמקום העיקרי, שהרי אנו מאמינים שתחיית המתים תקרה בעולם הזה. כלומר השאיפה היא בסופו של דבר לחזור לעולם הזה, ולא להישאר בעולם הבא.

בעל התניא לא מסתכל על זה מהצד שאלוהים הוא הטוב, אלא מהצד שאלוהים הוא השלם האינסופי. הוא בעצם מתמקד בכך שאלוהים לא צריך להופיע רק ברוח אלא גם בחומר. התפקיד של האדם הוא לגלות שהחומר הוא בעצם הרוח, ובעצם שהכל הוא אלוהי. הכוונה היא בעצם שאלוהים צריך להשלים את עצמו דרך החומר - אבל אז זה אומר שהוא לא מושלם?

הכיוון של הרב קוק הוא שונה. הוא אומר שהעולם קיים בגלל שיש פרדוקס מה יותר שלם: השלם (מי שיועד הכל) או המשתלם (מי שלומד ללא הפסקה). באותו אופן אפשר לשאול מיהו אלוהים: האם הוא השלמות המוחלטת או שגם הוא לומד ומתקדם? אם הוא השלמות המוחלטת הרי שהוא תקוע במקום, ואם הוא מתקדם ולומד אז הרי שהוא לא כל יכול. הרב קוק אומר שהעולם כולו, ובפרט נשמות האדם שבו הוא החלק שהולך ומתקדם. כלומר העולם הוא הצד המשתלם ואלוהים הוא הצד השלם.

לפי שני ההוגים להלן העולם הוא לא פרוזדור בדרך לעולם הבא. מכאן שייתכן שעל פי אותה גישה העולם הבא הוא בעצם תוצר לוואי - דבר שחשוב ברמה הפרטית כל עוד האדם לא מושלם, אבל אחרת הוא כלל וכלל לא חשוב. בעצם על פי גישה זו העולם הבא מיועד גם הוא כדי לדרבן את האנשים לפעול טוב. משה, שהוא תמצית הטוב, לדעתו לא צריך ללכת לעולם הבא ורוצה להישאר בעולם הזה ולעשות פה טוב.

בעצם יש הטוענים שהמוקד הוא לא בעולם הזה אלא בעולם הבא - ולכן המטרה היא להפוך את העולם הזה למקום שכולו טוב - ממש כמו העולם הבא. זו גם הסיבה שהעולם הבא לא מוזכר בתורה. שהרי אם העולם הבא הוא מקום שכולו טוב, אז אין בכלל צורך בעולם הזה.

מדוע פרשת הבריאה מכילה סתירות? (הרצאה 7, עמוד 5)

אם נתבונן בפרשת הבריאה אנו נבחין בסתירות רבות בין בראשית א לבראשית ב:

- בבראשית א הצומח נברא לפני האדם, ובפרק ב זה להפך.
- בפרק ב האישה נבראת מתוך הגבר בעוד בפרק א הם נבראים יחד.
- בפרק א אלוהים מוזכר כ"אלוהים" ובפרק ב כ"קוק".

הגישה של רבים מחז"ל היא לנסות ליישב את הסתירות הללו כך שמשני סיפורי הבריאה יצא סיפור אחד מאוחד המחולק לשני חלקים. כך למשל רש"י אומר שבפרק א הניצנים יצאו מהאדמה ולא צמחו, ולאחר בריאת האדם קרה מה שמתואר בפרק ב - צמחו הצמחים: "וכל עשב השדה טרם יצמח... על פתח הקרקע עמדו עד יום שישי...". מדרש נוסף הוא שבפרק א הזכר והנקבה נבראו יחד באותו גוף (אנדרוגיניוס). ובפרק ב לקיחת הצלע מהאדם בעצם מהווה ההפרדה ביניהם: "בראו שני פרצופין בבריאה ראשונה ואחר כך חלקו". גישה אחרת היא ששני המקורות נכתבו בפרקי זמן שונים, והכניסו אותם כדי להראות שתי גישות שונות. לגישה זו חסרון ברור - היא אומרת שהעורך לא חכם בכך שהוא השאיר שני סיפורים סותרים.

הרב בוייר הגה שיטת ביניים - שיטה מסורתית שלא מתעלמת מסתירות. הנחת היסוד שלו היא שהתורה היא תוצרת של התגלות אלוהים, אבל למרות זאת יש בה סתירות. הרב בוייר בעצם אומר שלמרות יחידותו של אלוהים יש לו כמה צדדים. למשל צד רחמן וצד נותן דין. בפרק א מציגה התורה עולם שמגיע מושלם, ובפרק ב מוצג בפנינו עולם שיש לעבוד למענו. בפרק א אנו רואים מערכת יחסים שיויונית בין הזכר לנקבה - בעוד שבפרק ב מדובר על שוני ביניהם. התורה אומרת את שניהם, והיא מתארת כאן סתירה כי גם במציאות יש סתירות. גם בתוך גישתו של הרב בוייר יש שתי גישות ביניים: האחת היא שהסתירות באו להראות את הסתירות שבעולם. השנייה היא שיש לאזן בין הסתירות כפי שעשו חז"ל במדרשיהם ולהגיע לעמק השווה.

בחזרה למדרש של חז"ל. מתואר בפנינו תהליך של בריאה משותפת של זכר ונקבה, היפרדות ביניהם ואחרי זה כמובן חזרה לקשר הזוגי ביניהם. נשאלת השאלה למה יש בכך צורך? הרי ממילא אנחנו כבר נבראנו בצורה זוגית? בעצם אנו רואים הבדל בין חיבור כפוי - גב אל גב, לבין חיבור מרצון - פנים מול פנים. נאמר לנו שאנו צריכים לעבור ממצב של חיבור מתוך כפייה לחיבור מתוך רצון. בעצם, לדעתו של הרב קוק - החיבור בין האדם לאלוהים הוא חיבור שכזה. בתחילה האדם נברא מאלוהים, והחיבור שלו לאלוהים היה מתוך כפייה. אט אט נפרד האדם מאלוהים - משמע שהוא מסוגל להסתדר גם בלעדיו. ובכל זאת יש כאלה שבחרו לחזור לאלוהים מרצונם החופשי והם כנראה בעלי אמונה משמעותית יותר.

דילמת הבן שסרח - סיפור ישמעאל (הרצאה 8, עמודים 6-7)

נזכר בסיפור של משפחת אברהם. שרה הייתה עקרה ולכן היא אומרת לאברהם שייבם את שפחתה - הגר. לאחר שהגר נכנסה להריון היא מתחילה להקניט את שרה. לכן שרה מענה אותה והגר אפילו בורחת, אבל לאחר מכן היא חוזרת. בגיל 99 אברהם מל את עצמו ואת ישמעאל שבאותה העת היה בן 13. שנה לאחר מכן יצחק נולד - משמע היה ביניהם הבדל של 14 שנים.

בראשית כ"א 8: **"ויגדל הילד ויגמל (מחלב)"**. הדבר היה בגיל שנתיים-שלוש, כלומר ישמעאל היה לפחות בן 16. ובפסוק 9 שרה רואה את ישמעאל מצחק. לא ידוע אם זה קרה מיד אחרי זה או כמה שנים אחרי. ובכלל נשאלת השאלה מה המשמעות של המילה מצחק? לועג לאחיו? עבודה זרה? גילוי עריות? בעקבות אירוע זה שרה דורשת שישמעאל והגר יגורשו, ואברהם לא שומע בקולה. אולם אלוהים אומר לו לעשות זאת, תוך אומרו שהוא ידאג לישמעאל (ושגם הוא יהיה גוי גדול) ויתן לאברהם את זרעו דרך יצחק.

רבי שמעון בן יוחאי אומר (מקור 1 עמוד 6) שיש הבדל בין דעתו שלו על ישמעאל לבין דעתו של רבי עקיבא עליו. רבי עקיבא אומר שהיה שם גילוי עריות - ישמעאל לוקח נשים נשואות ואונס אותן. רבי עקיבא מסיק זאת דרך הסיפור של יוסף ואשת פוטיפר, שם נאמר **"בא אליי העבד העברי לצחק בי"**. במקרה שכזה תגובת שרה מובנת לנו - אבל תגובתו של אברהם לא מובנת לנו, וגם לא ברור מדוע אלוהים אומר שגם ישמעאל יהיה גוי גדול. רבי שמעון בן יוחאי מציג גם את דעתו של רבי ישמעאל, לפיה ישמעאל עובד עבודה זרה. ושוב ברורה לנו תגובת שרה אבל לא תגובת אברהם. וגם רבי אלעזר אומר שהכוונה כאן היא למשחקים אלימים.

רבי שמעון בן יוחאי אומר שישמעאל דווקא הציג בפני כולם את מה שנכון - הוא הבכור והוא זה שירש פי שניים ולכן בסופו של דבר אין לשמוח על יצחק. הוא מבין זאת מהאמירה של שרה: **"כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני"** (פסוק 10). כאן הקושי הוא הפוך - לא ברורה תגובתה של שרה, אבל ברורה תגובתו של אברהם. עלינו שלים לב שגם בשימושים האחרים של מילה זו לא ברור מי עשה את המעשה שאינו בסדר. למשל בסיפור יוסף ואשת פוטיפר.

בעל הטורים (במקור 4) מציג פרשנות לפיה שרה פעלה באופן שגוי, והעובדה שצאצאי יצחק שועבדו במצרים זה עונש של מדיה כנגד מידה - **"נעשה ונשתעבדו בניה והוצרכו להתגרש משם"**.

כמו כן אפשרות נוספת היא שהתוכנית האלוהית הייתה מלכתחילה להפריד בין הילדים. אבל שרה לקחה את זה למקום רחוק מידי, ומשום כך מבטיח אלוהים להגן על ישמעאל - יתכן שהגירוש נעשה בצורה שמסכנת את ישמעאל.

בגירוש ישמעאל אנו רואים שאברהם לא דאג לישמעאל ולהגר. כנראה שישמעאל היה מאוד חולה בזמן הגירוש, אנו מבינים את זה מפסוק 14: **"לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד"** - אפשר להבין שהגר סוחבת את ישמעאל משמע יש לו איזושהי בעיה. בפסוק 15 אנו מבינים שהגר משאירה את ישמעאל תחת אחד השיחים (כנראה למות), כנראה כי היא כורעת מרוב כובדו, והיא ממשיכה ללכת כדי לא לראות אותו מת. ובפסוק 17 נאמר שאלוהים מחליט להגן על ישמעאל ולהציל אותו.

האבן עזרא (במקור 1 עמוד 7) מעלה גם הוא את השאלה - למה אברהם שלח את ישמעאל והגר במצב כזה חסרי כל. ותשובתו: **"ואילו היה נותן ממון להגר שלא ברצון שרה, לא שמר מצוות השם"**. האבן עזרא אומר שאלוהים אמר לאברהם לעשות כדברי שרה, והרי שרשה לא אמרה לו לתת להגר ממון.

הרמב"ן אומר (במקור 2) שאברהם אכן שם את ישמעאל על כתפי הגר, כי שרה צוותה להוציאו מיד למרות מחלתו (הוא מצוטט מדרש מבראשית רבה שאמר שהוא חולה - מקור 3). אבל במדרש מבראשית רבה הוא היה בן 27 - משמע האירוע הזה קרה הרבה שנים אחרי היגמלותו של יצחק מחלב.

בבראשית פרק כ"ג נאמר ששרה מתה בגיל צעיר - 127 שנים, ונשאלת השאלה למה אברהם לא היה לידה בזמן שהיא מתה? רש"י ענה על זה (במקור 4 עמוד 7) תשובה מוזרה - **"ונסמכה מיתת שרה לעקדת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחו נשמתה ממה ומתה"**. כיצד ייתכן שרשה מתה למשמע הבשורה המשמחת שבנה חי?

בפרקי דרבי אליעזר - חורב פרק ל"א (מקור 5) נאמר שהשטן כועס שהקרבה של יצחק לא הצליחה, ולכן הוא בא לשרה ומספר לה שיצחק דווקא נשחט והיא מתה מרוב עצבות. לכן גם אברהם לא היה לידה כשהיא מתה. **"חרה אפו של סמאל... הלך ואמר לשרה: לא שמעת מה נעשה... לקח אברהם את בנו יצחק ושחטו... התחילה שרה לבכות... ופרחה נשמתה ומתה. ובא אברהם ומצא שמתה. ומהיכן באה? מהר המוריה"**.

מדרש זה הוא עיבוד של מדרש קדום הרבה יותר (מקור 6) שנאמר בויקרא רבה, כ, ב: יצחק מספר לשרה על סיפור העקידה. זו שואלת את יצחק האם מלאך התערב בעקידה, וכשזה אומר לה שכן היא מממת בבכי ומבכי זה מתה - **"חזר יצחק אצל אמו, אמרה לו: 'היכן היית בני?', אמר לה: 'נטלני אבא והעלני הרים והורידני גבעות'. אמרה: 'ווי על בן השיכורה! אילולי מלאך מן השמים כבר היית שחוט', אמר לה: 'כן'. באותה שעה צרחה שישה קולות ווי כנגד שש תקיעות (משמע שביום הכיפורים צריך להיזכר גם בשרה). לא הספיקה לגמור את הדבר - עד שמתה, הדא הוא דכתיב 'ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכתה'". ומהיכן בא? מהר המוריה בא"**. כאן לא ברור מדוע שרה מתה. ננסה לבחון מדרש זה. בעצם שרה מאשימה את עצמה בהיותה שיכורה. נשאלת השאלה מה היא עשתה? מדוע היא לא מטילה אשמה זו על אברהם? נסתכל על דימיון אפשרי בין סיפור העקידה לסיפור גירוש ישמעאל.

נזכר שלאחר גירוש ישמעאל הגר לוקח לו אישה מצרית=נוכרית, ומיד לאחר מכן אנו מסופרים על הולדת רבקה ועל עקידת יצחק. ומיד לאחר עקידת יצחק ומות שרה הרי שאברהם שולח את עבדו לבחור ליצחק אישה והוא בוחר ברבקה, גם היא נוכרית. נקבל שאם הדר קיבלה את הזכות לבחור לישמעאל כלה הרי ששרה לא.

- כמו כן נסתכל על נקודות דמיון נוספות בין סיפור העקידה לסיפור גירוש ישמעאל:
- אברהם הולך עם יצחק למותו, והיעד שלהם לא ידוע. בדיוק כמו שהגר הולכת עם ישמעאל למקום לא ידוע ומותו של ישמעאל מתקרב.
 - בשני המקרים יש אזכור של מה הם לוקחים ושל ההגבלות שהוטלו עליהם.
 - גם בבראשית כ"ב 4 וגם בכ"א 19 יש הקשר לעיניים: בסיפור ישמעאל **"ויפק אלוהים את עיניה ותרא באר מים"** ובסיפור העקדה **"וישא אברהם את עיניו"**.
 - משחק מילים עם המילה נער - בסיפור העקידה יצחק מכונה נער ובסיפור הגירוש ישמעאל הוא הנער.
 - בכ"ב 6 - יצחק מצוי מתחת לעצים. כ"א 15 - ישמעאל מתחת לשיחים. כ"ב 9 - הקבלה ניגודית: יצחק מצוי מעל העצים. מכאן גם אפשר להבין שזהו עונש לסיפור הקודם - ייתכן שאברהם יחזה במות בנו בניגוד להגר שלא חזתה במות בנה.
 - בכ"ב 11 - המלאך קורא לאברהם. בכ"ב 17 - המלאך קורא להגר.
 - בכ"ב 13 - אברהם רואה עולה שתציל את יצחק. בכ"א 19 - הגר רואה מים שיצילו את ישמעאל.

לעקידה היו שני מלווים. חז"ל אף אומרים שישמעאל היה אחד מהם - לא מבחינה אמיתית אלא מבחינה רוחנית - ישמעאל הוא הרקע לסיפור זה. בהמשך אף נאמר שיצחק מבורך ויהיה גוי גדול - ממש כמו ישמעאל. הקבלה נוספת היא שאברהם לא נמנע מלכן את יצחק בדיוק כמו שהוא לא נמנע מלסכן את ישמעאל, ובשני מקרים יש נסיון לבטל את הנבואה ששניהם יהפכו לעמים.

אפשר לומר ששרה מבינה את ההקבלה שבין שני הסיפורים, ומתוך זה היא גם מבינה את חטאה. פרשנויות נוספות שאברהם אמר לשרה את אשר אלוהים אמר לו בכ"א 12 (שיעשה את כל מה ששרה אומרת לו, וששני הבנים יהפכו לעמים) - ומכאן אנו מבינים למה שרה מקשה על הגר וישמעאל - כדי שהוא לא יהפוך לגוי.

בעצם שרה מבינה שבסיכון חיי ישמעאל היא גם סיכנה את חייה שלה - ולכן היא קוראת לעצמה שיכורה. והרי כמו בעונש מידה כנגד מידה - גירוש ישמעאל הסתיים בסוף טוב, והעקידה בסוף רע. בעצם שרה שואלת לגבי המלאך כדי לוודא שזו אכן הקבלה ושזה אכן מידה כנגד מידה.

מצד אחד, המדרש הנ"ל ממעיט בערכה של שרה (היא חטאה) ומצד שני מעלה את ערכה (היא הבינה את חטאה ומתחרטת עליו). מכאן נשאלת השאלה מה תפקיד הפרשן - להציג את האבות כדמויות מופת שיש ללמוד מהן או להראות מהם הערכים הנכונים ולהראות שגם הצדיקים ביותר נענשו. כנראה שהתשובה היא שילוב שלהם. בעצם המסרים מכל המדרשים עד כה - גם על האדם הצדיק ביותר לבדוק את עצמו כפי ששרה בדקה עצמה.

והרי שמקור 7 מאשר טענה זו (שרה חטאה) - הרמב"ן אומר ששרה אכן חטאה בעניין גירוש ישמעאל והוא אף מגנה את אברהם. לכן גם בני ישמעאל יהיו אלה שיענו את בני יצחק.

דילמת הבן שסרח - סיפור עשיו (הרצאה 9, עמודים 8, 9א)

יצחק ורבה מתחננים כשזה בן 40. כשיצחק בן 60 רבקה נכנסת להריון. היא מבינה שמשהו לא בסדר בו, היא הולכת לנביא שאומר לה שיולדו לה תאומים שיהפכו לשני עמים, וש"רב יעבוד צעיר" - כלומר הבכור יעבוד עבור הצעיר.

בראשית כ"ה פסוק 27: עשו ציד, ויעקב הוא רועה צאן חסר מגורי קבע. נשים לב שבעוד שיעקב הוא איש תם, הרי שציד צריך להשתמש בתחבולות רבות לשם ביצוע עבודתו, ומכאן שכנראה עשיו אינו איש ישר. פסוק 28: יצחק אוהב את עשיו ורבקה את יעקב (יתכן שבזכות הנבואה הנ"ל).

בהמשך הפרק מסופר שעשיו מוכר את בכורתו תמורת נזיד עדשים - עשיו אומר שהוא בסכנת חיים וצריך משהו לאכול, אבל ייתכן שכוונתו היא שהוא פשוט עייף ורעב. פסוקים אלו מציגים את עשיו כטיפש, אבל לא כמי שביצע מעשה בעייתי. גם יעקב לא מוצג באור רע. ייתכן שסיפור זה בא פשוט כדי להצדיק את סיפור גניבת הבכורה.

חז"ל מפרשים את עבודתו של עשיו כצייד נשים ואניסתן. והוא חזר עיף כי הוא עבר יותר מידי עבירות. נשאלת השאלה מה מטרתו של חז"ל בפירוש הנ"ל?

בבבא בתרא ט"ז ע"ב (מקור 3) נאמר שעשיו עשה חמש עבירות באותו היום - **"בא על נערה מאורסה, והרג את הנפש, וכפר בעיקר, וכפר בתחיית המתים, ושט את הבכורה"**. אבל החטא היחיד שהתנ"ך מתאר הוא שעשיו מתחתן עם בנות הארץ למרות שבועת יצחק.

שאלות ופערים שעולים: מיהו עשיו? מהם חטאיו? מדוע יצחק אוהב את עשיו ורבקה את יעקב? פער נוסף שעולה הוא בהכרעה האלוהית - אנו רואים הכרעה אלוהית לא ברורה. מצד אחד עשיו מקבל את הזכות לשבת יחד עם משפחתו, הוא מקבל נחלה, ואף נאמר בספר דברים - לא לגעת בהרי אדום כי הם של עשיו: **"אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל, כי ירשה לעשיו נתתי את הר שעיר"** (דברים ב). מצד שני בין העמלקים (צאצאי עשיו) לבני ישראל יש מלחמה תמידית. ואכן אפשר לראות את זה גם בתנ"ך: **"הלא אח עשו ליעקב ואוהב את יעקב"** (מלאכי א, 2) + **"יד על כס ה' מלחמה בעמלק"** (שמות י"ז 16).

בהתבוננות ראשונית על סיפור לקיחת הברכה אנו רואים סיפור תמוה. מדוע יש כל כך חשיבות לכך? האם אי אפשר לבטל את הברכה? האם ייתכן שיצחק הבין שהברכה מגיעה ליעקב ולא לעשיו?

פרק כ"ז - כשרבקה אומרת לו לרמות את אביו, יעקב חושש שיעלו עליו ותוטל עליו קללה. אבל מדוע יעקב חושש שהוא יקולל תוך כדי ולא לאחר מכן? והרי שאכן יצחק לא מבטל א הברכה לאחר מכן, למרות שעל פי הברכה שיצחק נתן די ברור שהוא מעדיף את עשיו על יעקב, שהרי הוא אומר לו שישלוט באחיו והוא אף מזמין אותו לאכול. ואכן במהלך מתן הברכה אנו רואים שיעקב חושד שעובדים עליו: פסוק 18 - "מי אתה בני?"; פסוק 23 - "הקול קול יעקב והידיים ידי עשיו"; פסוק 27 - "וירח את רחי בגדיו" ומכאן יעקב חושב שזה עשיו. ולמרות הכל כשיעקב מגלה בפסוק 33 שעבדו עליו הוא מופתע - "ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאוד".

בבראשית כ"ז 41 נחשפים בפנינו רצונותיו של עשיו - להרוג את יעקב רק אחרי שיצחק ימות. אבל רבקה מבינה את זה ומזהירה את יעקב. באמירה זו של עשיו אנו רואים את צביעותו, וגם חז"ל רואים אותה. שהרי בתנחומא תולדות ח (מקור 12) נאמר שיצחק אהב את עשיו כי הוא צד אותו בדבריו - "הוה צדו בפיו, על כן אהבו". וגם בבראשי רבה ס"ה א (מקור 13) עשיו מוצג כתחמן על ידי משל - "מה חזיר הזה - בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טפליו כלומר אני טהור.... כל ארבעים שנה צד נשי אנשים ומענה אותם וכיוון שהגיע לארבעים שנה דימה עצמו לאביו אמר: אבא נשא אישה בן ארבעים שנה, אך אני נושא אישה בן ארבעים שנה". במקור זה החזיר הוא עשיו - מראה את עצמו טהור לכולם אבל בעצם הוא לא. על רבקה לעשיו יותר קשה לעבוד - כי היא גדלה בבית של רמאים בעוד שיצחק בבית של ישרים. חז"ל בעצם השליכו את כוונותיו הרעות של עשיו על כל מעשיו - הם חושדים בו משום היותו צבוע כפי שראינו.

מכאן אפשר להבין מדוע יצחק נרעש וכועס מצד אחד, אך לא מבטל את ברכתו מהצד השני - במעשה של יעקב הוא מבין את תמימותו ומשליך אותה על מעשיו של עשיו. מכאן גם אפשר להבין את הדו פרצופיות שמלווה את ההכרעה האלוהית - כלפי עשיו אין שום עונש כי הוא לא מממש את כוונותיו הרעות כלפי יעקב, אך צאצאיו עושים זאת ואז משתנה ההכרעה האלוהית. ובבראשית כ"ז 46 מועצם בפנינו החטא של עשיו - רבקה מביעה את חוסר רצונה שיעקב יקח מבנות הארץ. יכול להיות שיצחק האשים את עצמו בנושא, אבל רבקה היא זו שפועלת. בפסיקתא רבתי ובבראשית רבה (מקור 9) נאמר שיצחק התעוור משום העבודה הזרה של עשיו ונשותיו. באופן כללי במקורות רבים נאמר שיצחק התעוור משום חטאיו של עשיו והעובדה שהוא לא ראה אותם. בבראשית רבה אף נלקח הפסוק "מצדיק רשע ומרשיע צדיק, תועבת אלוהים גם שניהם" (משלי י"ז) ונאמר שרבקה אומרת ליעקב לעבוד על אביו משום שהיא לא רוצה שפסוק זה יחול לגביו. עוד נאמר שם שהסיבה שעניו של יצחק התעוורו הן כי יעקב היה אמור לקבל את הברכה ולא עשיו (מקורות 6 ו-7).

כעת נסתכל על סיפור יעקב ונשותיו בהקבלה לסיפור עשיו:

ראשית נשים לב שאם עשיו מייצג צד חומרי, ויעקב צד רוחני, הרי שרחל מייצגת היא צד חומרי (היא אמו של יוסף) ולאה מייצגת צד רוחני (נאמר ש"עינייה רכות" = עצובה. חז"ל אומרים שזה משום שהיא לא התחתנה עם עשיו - שהרי לפי דעתם עשיו היה אמור להיות מזווג עם לאה, ורחל עם יעקב). ואכן אפשר לראות את ההקבלה בין סיפור יעקב ונשותיו לסיפור לקחת הבכורה - בשני המקרים יש שני אחים ושתי אחיות, בשני המקרים ההורה לוקח חלק ברמייה ואף יוזם אותה, בשני המקרים יש עוורון (יצחק עיוור, יעקב לא רואה בחושך), ובשני המקרים למרות שהרמייה מתגלה היא לא מבוטלת.

בבראשית רבה ע י"ט אף נאמר שסיפור יעקב ונשותיו בא כעונש על סיפור לקחת הבכורה: "כל אותו הלילה קרא יעקב ללאה רחל והיא עונה לו. בבוקר והנה היא לאה. אמר לה רמאית בת רמאי, בלילה הייתי קורא לרחל, ואת עונה לי?! אמרה לו: לא כך היה שאביך קורא לך עשיו ואתה עונה לו?!". מצד שני, העובדה שיעקב מקבל עונש לא אומרת שהוא חטא. למשל נקח את סיפור דוד - למרות שהוא הרג אנשים רבים במלחמת מצווה נאסר עליו לבנות את בית המקדש - "לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפניי" (דהי"א כ"ב 8).

מדרשים נוספים על סיפור לקיחת הבכורה:

- בתנ"ך כתוב "אנכי עשיו בכורך", ואנו מבינים זאת כאילו יעקב הזדהה כעשיו, אבל בבראשית רבה נותנים אפשרות אחרת: "אנכי עתיד לקבל את עשרת הדיברות, אבל עשיו בכורך" (מקור 5).
- סיפור רמייה נוסף בתנ"ך - אהוד בן גרא (שופטים פרק ג 29-13). הוא שם את חרבו על רגלו הימנית כדי שלא יזהו אותה (כי רוב האנשים הם ימניים ולכן שמים את החרב על רגל שמאל כדי שיהיה נוח לשלוף אותה עם יד ימין) והוא שם אותה רק אחרי שסמכו עליו - בכניסתו השנייה לארמון. כמו כן הוא אומר: "דבר סתר לי אלייך" אבל הוא בעצם רצה להרוג אותו.

דילמת הבן שסרח - שמעון ולוי (הרצאה 10, עמוד 9)

בראשית ל"ד: שכם בן חמור אונס את דינה ולאחר מכם רוצה לשאת אותה לאישה. פסוק 13: בני יעקב מרמים את שכם. נשאלת השאלה האם מדובר על חלקם או על כולם? פסוק 14: בני יעקב מציגים את התנאי שלה לכך שהם יסכימו - שכל אנשי העיק יעברו ברית מילה, ובפסוק 18 נאמר לנו שהם מסכימים. אבל בפסוק 25, תוך כדי שכל בני העיר כאובים מברית המילה, שמעון ולוי הורגים את כולם. בפסוק 30 נאמר שיעקב מגנה אותם, ונותן לכך נימוק בטחוני - ואף ייתכן שהוא מוסיף בעיה מוסרית. בפסוק 31 אנו מקבלים את תגובתם - "הכזונה יעשה את אחותנו" ויתכן שיש כאן תשובה לבעיה המוסרית או לבעיה הבטחונית (להגביר את הכבוד שלנו ואת ההתרעה מפנינו). עובדתית יתברר ששמעון ולוי צדקו וששאר העמים יפחדו מהם. ולמרות זאת לפני מותו יעקב מקלל אותם, או לפחות את כעסם (בראשית מ"ט 7-5). על פי קטע זה לשבטים שמעון ולוי לא תהיה נחלה - ואכן שבט שמעון חי בתוך שבט יהודה ושבט לוי מפוזר בין השבטים השונים. עם זאת אפשר לראות דבר מעבר לכך - כיום אנו מסוגלים לדעת מיהו בן שבט לוי (שם משפחה לוי או כהן) בעוד שבט שמעון נעלם. כמו כן אצל שבט לוי הקללה נהפכה לברכה (בדברים ל"ג 8-10 משה מברך את שבט לוי אבל לא את שבט שמעון). הקבלה בין הקללה לברכה: בקללה: "אחלקם ביעקב אפיצם בישראל" ובברכה: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל".

בסוף עמוד 9 מופיע בפנינו מדרש (מספרי דברים, שמ"ט) - שניים לוקחים הלוואה ממלך, אחד מחזיר אותה והשני לא. כאן יש שיפוט רטוראקטיבי - רק בדיעבד אפשר לדעת אם האדם יחזיר אותה או לא. כאן ההלוואה היא מעשה ההרג שעשו לוי ושמעון. לוי פרע אותה על ידי הרג העובדים את העגל (שמות ל"ב 29-26). על כך משה גם נותן להם ברכה - כי הם העדיפו להרוג מעטים על פני זה שכל העם יומת. שמעון לא עשו זאת ועל כן קללתם לא שונתה לברכה. בעצם מסיפור העגל אפשר להשליך לפעולת הנקם עליה דיברנו - אפשר לומר שלוי פעל למען שלום משפחתו בעוד ששמעון פעל פשוט לשם נקמה. בעצם בני לוי מוכנים להרוג את חבריהם למען בטחון עמם - ובכך הם חוזרים לעצמם.

נקודת זמן שלישית שמופיעה באותו מדרש היא במדבר כ"ה - אלוהים אומר שהמגיפה בעם תפסק אם ורק אם החוטאים יוכו. ולמרות זאת בפסוק 6 נאמר שהחטאים ממשיכים להרי כל. והרי שבפסוק 7 פנחס משבט לוי מגיע והורד את החוטא והנאנסת. בהמשך נאמר שאלמלא פנחס כל בני ישראל היו מחוסלים. ובפסוק 14 מגדילים ואומרים שהחוטא הוא משבט שמעון. כאן גם יש הקבלה לסיפור שכם - בפסוק 14 נאמר שהחוטא הוא בנו של מנהיג שבט שמעון, ממש כמו שכם שהיה בנו של מלך.

לסיכום אנו רואים הבדל בערך על פיו פעל לוי לערך על פיו פעל שמעון - ומכאן גם ההבדל בהכרעה האלוהית.

דילמת הבן שסרח - ראובן (הרצאה 10, עמוד 10)

בראשית ל"ה פסוק 22: מופיע בפנינו פסוק שלא קושר להקשר הפסקה וקוטע אותה. כמו כן באמצע הפסוק הנ"ל מתחילה פסקה חדשה דבר שאולי מרמז על קשר אפשרי בין הפסקות. נשאלת השאלה - מהי משמעות הדבר? האם ייתכן שהמשמעות היא שלמרות המעשה שראובן ביצע יעקב לא מנשל אותו? יעקב מגנה את ראובן על מעשהו רק במותו בבראשית מ"ט 4-3. אבל למה הכוונה באמרה "פחד כמים אלתות" (אל תשאר)? האם יתכן שיעקב מנשל ממנו את הבכורה? ואכן, אפשר לראות שיעקב מחלק את תפקידי הבכורה בין האחים. כנאמר בדברי הימים א, ה, 2-1: "ובני ראובן... נתתי בכורתו לבני יוסף... כי יהודה גבר באחיו והבכורה ליוסף". כלומר הבכורה המדינית הולכת ליהודה, הכלכלית ליוסף, והדתית ללוי.

רש"י אמר על פרק זה (מקור 1) שראובן עשה זאת משום רצונו להגן על אמו (לאה). ייתכן שהוא חשב שאם מעמדה של רחל היה גבוה מזה של לאה, הרי שגם מעמדה של בלהה (שפחתה של רחל) יהיה גבוה מזה של לאה. ואכן במקרא אפשר לראות עדויות לכך שלאה מתייחסת אל רחל כאל מי שלקחה את בעלה. מותה של רחל נתן ללאה תקווה שבעלה יהיה איתה, אבל ייתכן שיעקב לא רואה זאת וחושב שהוא צריך להיות עם בלהה כי הילדים שיוולדו לו מבלהה יחשבו כאילו הם של רחל. ראובן רוצה לפסול את בלהה על אביו, כי אז הוא ילך ללאה. ייתכן שיעקב מבין זאת ולכן הוא לא כועס עליו עד ליום מותו. נשאלת השאלה מדוע ביום מותו מחליט יעקב לפתוח נקודה זו בשנית?

נזכר שבסיפור מכירת יוסף גם ראובן וגם יהודה רוצים להציל אותו. אמנם ראובן רוצה לעשות זאת ממניעים טהורים ויהודה משום בצע כסף, אבל הפעולה של ראובן נכשלה ושל יהודה הצליחה ומכאן אפשר להסיק שיהודה יהיה מנהיג טוב יותר. גם בסיפור הבאת בנימין למצרים ראובן פועל ממניעים טהורים כשהוא אומר שהוא יהרוג את בניו אם הוא לא יחזיר את בנימין, אבל גם אמירה זו מהווה כשלון מנהיגותי. לעומתו, יהודה מחכה עד שהאוכל ייגמר ועד שבנימין ממילא מצוי תחת סכנת מוות - ואז הוא אכן מצליח. בעצם אנו רואים דפוס פעולה פזיז של ראובן - שלא מתאים למנהיג. בעצם ראובן מרגיש שכבדור הוא צריך לפתור את כל הבעיות - אבל זה לא כך ויעקב פוטר אותו מחובה זאת. יעקב לא נותן לו את ההנהגה משום הפיזיות שלו, ולכן הוא גם מחלק אותה בין ילדיו.

לא תחמוד - כיצד ניתן לצוות לדכא את הרגש? (הרצאה 11, עמוד 41)

ראשית נעבור בכלליות על מעמד מתן תורה. נשים לב שגם במעמד זה לא ניתנה התורה כולה - למשל ספר ויקרא ניתן באוהל מועד. כמו כן, בתורה מסופר גם על דברים שקרו לאחר מעמד הר סיני ולכן זה די ברור שהתורה לא ניתנה אז. מכאן נובעות שתי גישות בחז"ל:

- התורה ניתנה למשה אט אט בצורה של מגילות-מגילות. בהר סיני ניתנו למשה וספר שמות עד לקטע של מעמד הר סיני.
- 10 הדיברות ניתנו למשה כתובות, וכל שאר התורה נכתבה לפני מותו של משה.

כעת נשים לב שעשרת הדיברות הן:

1. "אנוכי אדני אלוהיך..."
2. "לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני... לא תעשה פסל וכל תמונה..."
3. "לא תשא את שם אלוהים לשווא"
4. "שמור את יום השבת לקדשו"
5. "כבד את אביך ואת אמך"
6. "לא תרצח"
7. "לא תנאף"
8. "לא תגנוב"
9. "לא תענה ברעך עד שקר"
10. "לא תחמוד"

עם זאת יש האומרים שמה שנכתב כאן כדיבר הראשון הוא אמירה כללית, והדיבר השני בעצם מחולק לשניים ומהווה את שני הדיברות הראשונים.

השאלה שעולה היא - כיצד ניתן לא לחמוד? כיצד אפשר לצוות משהו על הרגש? גם האבן עזרא (במקור 1) מעלה את אותה השאלה בדיוק. ובשים לב לכך שלחמוד הכוונה היא בלרצות דבר שאתה תוכל לקבל אותו רק האם האחר לא, במקור 2 האבן עזרא מעלה משל בנושא. הוא אומר שאיש כפרי לא יחמוד את בת המלך היפה בגלל הפרש המעמדות ביניהם, וכנ"ל הוא גם לא יחמוד את אימו. הוא בעצם אומר שלאדם מאמין אסור לחמוד כי יש לו את מה שאלוהים רצה שיהיה לו - האדם יחמוד דברים אסורים אם ורק אם האיסור לא מוטבע בו כמו שצריך. **"ככה כל משכיל צריך שידע כי אישה יפה או ממון לא אימצאנו אדם בעבור חוכמתו ודעתו רק כאשר חלק לו אלוהים... ובעבור זה המשכיל לא יתאוה ולא יחמוד... על כן הוא ישמח בחלקו ולא ישים לחמוד לבו אל דבר שאינו שלו כי ידע שהשם לא רצה לתת לו".** מכאן שהסיבה שמצווה זו מצויה בעשרת הדיברות היא כי היא ביטוי לאמונה מוחלטת.

הרמב"ם בהלכות גזלה ואבדה (מקור 3) מציג דעה שונה לגמרי, לפי מותר לרצות בדברים של אחר אבל לא מעבר לכך (עד כדי הגעה לאובססיה וגזל). הרמב"ם מביא כדוגמה את סיפור אחאב ונבות (מקור 4) - שגם במקרה בו האדם לא פעל לקבלת נשוא החמדה אלא עשו זאת עבורו נעשתה שפיכות דמים והדבר מהווה חטא: **"התאוה מביאה לידי חימוד והחימוד מביא לידי גזל... ואם עמדו הבעלים בפני להציל ממנום או מנעוהו לגזול, יבוא לידי שפיכות דמים".**

פילון האלכסנדרוני (מקור 5) הולך לכיוון אחר - הוא מדבר על הזנק הפנימי שנגרם לאדם, חוסר שלווה נפשית שבסופו של דבר תפגע באדם עצמו. הוא משווה את הדבר למצב של צב שרודף אחר ארנב. הוא עוד אומר שהחימוד גורם לבעיות החברתיות הגדולות ביותר, כמו סכסוכים.

במסכת גטין דף נ"ח ע"א (מקור 6) מופיעות סיבות לחורבן בית שני. מתואר מצב של שוליה של נגר שחומד את אשת מעסיקו שבוטח בו. המעסיק זקוק להלוואה מן השוליה וזה אומר שיתן לאשתו את ההלוואה. האישה שוהה אצלו שלושה ימים. המעסיק שואל אותו איפה היא, וזה עונה שהיא עזבה את ביתו ונאנסה בדרך. בהתאם לעצת השוליה המעסיק מגרש את אשתו, השוליה נושא אותה ולמרות זאת לא מבטל את ההלוואה אלא דורש תשלום עבורה. לנגר אין איך להחזיר לשוליה את כספו ולכן הוא הופך לעבד שלו. בעצם אנו רואים מצב שבו השוליה לא עובר על שום חוק תנכ"י (מלמד אולי לא תחמוד) ובכל זאת מבצע מעשים לא מוסרי. המטרה שמנסה להעביר לנו הקטע הוא שלכל עבירה שהיא יהיה פן של לא תחמוד - ומשום עבירות כאלו, בין היתר, נחרב בית המקדש.

סיפור המסגרת למעמד הר סיני (הרצאה 11, עמוד 42)

בשמות י"ט אנו מקבלים הסכמה עקרונית מצידו של העם לקבל את התורה ולהפוך לממלכת כוהנים וגי קדוש. ההסכמה נאמרת כך: **"כל אשר דיבר אלוהים נעשה"**. לאחר מכן בפרק כ מוספר לנו על עשרת הדיברות, בפרקים כא-כג יש את פרשת משפטים (ראה הרצאה 12 לפירוט לגביה) ולאחריו מגיע פרק כ"ד שמנותק מהסדר הכרונולוגי ומתאר בפנינו אירוע שאירע במקביל לפרק י"ט.

בפסוק 7 באותו הפרק מתואר בפנינו אירוע בו משה קורא לעם מספר הברית ונכתב שם **"כל אשר דיבר השם נעשה ונשמע"** ונשאלת השאלה מהו אותו ספר הברית? ומה הקשר שלו לעניין הר סיני ("מה עניין שמיטה להר סיני")?

התשובה של הספרא - אין קשר, למעט כך שכולם נאמרו מסיני (ספר הברית המדבר על שמיטה, ועשרת הדיברות). האמירה מסיני כלומר שזוהי נבואה אלוהית שיש לקיימה: **"אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני - אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני"**.

המכילתא דרשב"י לעומתו מצוטט את רבי ישמעאל (במקור 2) באומרו דבספר הברית ניתנו חוקי שמיטה. ורק לאחר שהעם מקבל על עצמו את חוקי השמיטה ניתנות עשרת הדיברות. כלומר רבי ישמעאל בעצם אומר שחוקי ישמעאל הם התנאי לקבלת ולקיום עשרת הדיברות. שהרי גם בויקרא השמיטה מופיעה לפני עשרת הדיברות.

הרעיון החברתי מאחורי השמיטה הוא שוויון – שכולם יהיו באותו מצב כלכלי. כמו כן נשים לב שהתורה מאפשרת לאמצעים כלכליים לעבור בירושה, אבל לא לאמצעי יצור. התורה מנסה לאזן בית הרצון לתת פרס מתמשך על עבודה קשה לבין הרצון לתת לכולם הזדמנות שווה. המצוות הללו בעצם מהוות בסיס לחברה טובה יותר, ולכן מצווה זו היא מאוד חשובה. הנקודה היא שבני ישראל או אפילו חלקם לא יחזרו להיות עבדים ושהם יהיו בעלי אמצעים בלתי מוגבלים.

בחזרה לרבי ישמעאל (מהחלק הקודם) – הוא אמר שאי קיום המצוות הוביל לגלות. והרי שבהתבסס על האמרה "**כל אשר דיבר השם נעשה**" קיבלו בני ישראל את עשרת הדיברות – שאי אפשר לקיימן בלי שתהיה חברה שוויונית. משמע הגלות היא משום שאין חברה שוויונית יותר ולכן אי אפשר לקיים את עשרת הדיברות.

נסתכל על הקבלות בין מצוות השמיטה (ויקרא כ"ה) לעשרת הדיברות:

- פסוק 8: "**וספרת לך שבת שבתות שנים**" – דומה לספירת העומר. מכאן שמעמד הר סיני הוא מקביל לשמיטה. בעצם שנת היובל היא הדוגמה למעמד הר סיני וסוג של חזרה עליו.
 - פסוק 23: "**כי לי הארץ**" – מופיע גם בעשרת הדיברות.
 - פסוק 10: "**וקידשתם**" – מופיע בשני המקומות.
- בעצם הנקודה היא שבפעם בחמישים שנה בני ישראל יזכרו במעמד הר סיני ובהיסטוריה שלהם. כאן, שוב, יש איזון בין רצון האדם הפרטי להתפתח לבין מתן הזדמנות שווה לכולם.

מה בין משפט התורה למשפט המזרח הקדום? – פרשת משפטים (הרצאה 12, עמוד 43) עונשים על עבירות במקורות שונים:

עבירה	התנ"ך (שמות כ"א, כ"ב)	התורה שבע"פ	חוקי המזרח הקדום
רצח	רצח במזיד – מוות; רצח בשוגג – עיר מקלט; ואסור לקחת כופר על מנת להקל על המזיד. (שמות כ"א 12-14)	רק אם שני עדים ראו את הרצח והעידו שזה במזיד – עונש מוות. אחרת – " כופין בכיפה " מאסר עולם במקום קטן עם מעט אוכל ושם הוא ימות.	מתן פיתוי כספי למשפחת הנרצח.
גרימת נכות	" עין תחת עין " – לגרום לפוגע אותה פגיעה. (שמות כ"א 22-27)	" דמי עין תחת עין " – תשלום כבד: " מכה בהמה לתשלומין אף מכה אדם לתשלומין " (בבא קמא פ"ג ע"ב).	
גניבה	גנב בע"ח – תשלום 4 ו-5; 5* בקר שנגנב; 4* ששה שנגנב; גנב חפץ – פי שניים. (שמות כ"א 37, כ"ב 8-6)	על פי הרמב"ם : המלך רשאי להחמיר מעבר לתורה ולהעניש גנבים פיזית.	עונשים חמורים – אפילו מוות.

אפשר לנמק את ההבדל בין חוקי התורה לחוקי המזרח הקדום בכך שהמלכים כתבו את החוקים, והיה חשוב להם ליצור חברה שאין בה גניבות על פני חברה שאין בה רציחות – מסיבות כלכליות. מצד אחד, גניבה זה מקצוע ורצח לא. מצד שני, המלכים זקוקים לאנשים שיעבדו עבורם, פחות מיסים – והפסד של אדם אחד קטן מהפסד של שניים, גם אם השני רצח. התורה שבעל פה עושה סדר בחשיבות העבירות מבחינה מוסרית. היא מעצימה את עקרון המידה כנגד מידה כעקרון מוסרי מרכזי. ומצד שני, התורה שבעל פה משנה גם את חוקי התורה – כי הרי אם גנב נתפס למשל רק בשליש מהמקרים הוא מרוויח מזה, למרות שהוא מבצע מעשה לא מוסרי. כמו כן ייתכן מצב שבו אדם מוציא עין לאדם אחר לאחר שכבר חסרה לו עין אחת – האם עלינו לגרום לו נזק גדול יותר ולעוור אותו לגמרי? בתורה בעצם ניתן לנו העונש המוחלט בעוד שבתורה בעל פה ניתן העונש לאחר מחשבה על שיקולים חברתיים.

האם המציאות שיוצרים חוקי התורה היא המציאות האידיאלית? (הרצאה 12, עמוד 44)

נתבונן בכמה חוקים שמקורם מין התורה. בעקבותם נעלה את השאלה האם חוקים אלו מהווים מציאות אידיאלית? כנראה שלא. כנראה שחוקים אלו חוקקו בתורה כנקודת מינימום - ממנה החברה רק תעלה מבחינה מוסרית - ואז החברה תהפוך לאידיאלית.

עבדות - שמות כ"א 1-6

מבחינה זו חוקי התנ"ך מהווים מהפכה - העבד יכול לצאת לחופשי אחרי זמן מסוים. אבל בימינו בהם אין עבדות נשאלת השאלה מה מקום המצווה הזו? האם אנחנו צריכים לחזור למצב בו יש עבדות? התשובה היא שלא. שהרי התנ"ך רואה בעבדות דבר פסול, אבל ברור לכותב שלה שאם הוא יבטל את העבדות באופן מידי מצווה לא תיושם כלל וכלל, ולכן הדבר נעשה בשנית. מצד שני, מהבחינה הזו גם החברה שלנו לא אידיאלית. כי אם נסתכל על הפועלים הזרים - לאף אחד לא אכפת מהם. לפחות בתורה היה חוק שגרם לאכפתיות כלפי העבדים.

מצוות אשת יפת תואר - דברים כ"א 10-14

עבור אישה שבויה - חובה לתת לה חודש להתאבל על הבית ואז: או להתחתן איתה או פשוט לעזוב אותה (ולא להשאיר אותה לא נשואה או למכור אותה וכדומה). שוב יש כאן מהפכה - במקום לאנוס את האישה נותנים לה חיים טובים יותר, אפשרות להתאבל. אבל עדיין בחברה שלנו כיום בדרך כלל לא שובים נשים, ולחוק זה אין מקום בחברה שלנו. ושוב אנו מדברים על חוקים אלו כנקודת מינימום ולא כחברה אידיאלית. ולמה אז נתנו את חוק זה כך ולא כ"אסור לשבות נשים"? שוב מאותה סיבה, שאם היו נותנים כך מרוב השינוי הגדול כנראה שלא היו ממלאים את החוק.

קידושין כ"א ע"ב: התורה לא מאושרת מהחוק הזה, אבל המטרה שלו היא למנוע אונס בזמן מלחמה: **"...לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע, מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות ונבלות... מלמד שלא ילחצנה במלחמה"**.

מצוות מינוי מלך - דברים י"ז 14-17

את הנאמר בדברים אפשר להבין בשתי דרכים - האחת היא שהתורה רוצה שיהיה מלך עם הגבלות. והשנייה היא שלא יהיה מלך, אבל אם כן רוצים מלך אז ההגבלות עליו הן כמתואר בספר דברים: **"...לא תוכל לתת עלייך איש נוכרי... רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה... ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וכסף וזהב לא ירבה לו מאוד"**. כנראה שהאפשרות השנייה היא הנכונה - שמבחינה דתית אין צורך במלך. כך החברה שלנו מתנהלת כיום, וכך גם אפשר לראות מספר שופטים פרק ח - סיפור גדעון - מבקשים ממנו למלוך על הארץ אבל הוא אומר שלא כי זה אסור מבחינה דתית.

מצוות הקרבת קורבנות - ויקרא א 1-2

"כי יקריב מכם קורסן לאדני מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו" יש שתי פרשנויות: הרמב"ם אומר שמצווה זו היא כדי להתמודד מול מציאות פסולה - משום שהעמים השכנים עובדים את אותן החיות אנו מקריבים אותן: **"בעבור שהמצרים והכשדים היו עובדים לבקר ולצאן... בעבור כן צווה לשחוט אלה"**. לעונתו הרמב"ן מאמין שלקורבנות יש חשיבות: **"כדי שיאמר ויעשה רצוני"**.

מעמד האישה - דברים כ"ד 1-4

אי אפשר להתייחס לאישה כרכוש, חובה להיות איתה והיא בעלת זכויות כלכליות משלה. שוב אנו רואים כאן שיפור מהמצב הקיים אבל זהו לא המצב האידיאלי - הרי אין כאן איסור על פוליגמיה, ועוד נאמר כאן שהגבר יכול לגרש את האישה בניגוד למה שנקבע בהמשך על ידי רבי גרשום.

מה ההבדל בין המשכן לעגל? (הרצאה 13, עמודים 24-25)

ראשית נתבונן בסדר חמש הפרשות לאחר פרשת משפטים:

- תרומה
- תצווה
- כי תשא
- ויקהל
- פקודי

בפרשות תרומה ותצווה יש הוראה על הקמת המשכן, ובפרשות ויקהל ופקודי הדבר מעשה. באמצע יש את פרשת כי תשא - שעוסקת בעגל. נשאלת השאלה מדוע ממוקמת פרשת העגל דווקא במקום זה? האם זה כדי להדגיש את השוני בין העגל והמשכן? והאם קיים כזה שוני בכלל? הרי שניהם אמורים לשרת את אותה המטרה.

בספר הכוזרי עולה אותה השאלה - הוא שואל מה ההבדל בין העגל ובין הכרובים שבמשכן? שהרי נאמר "**לא תעשה לך פסל וכל תמונה**" ובכל זאת מדוע העגל נחשב לחטא והכרובים לא? מה ההבדל אם שניהם מייצגים את אלוהים? נעלה לכך כמה תשובות:

1. מי היוזם:

המשכן - יוזמה אלוהית, ולכן הוא גם מרשה על הכרובים; העגל - יוזמה אנושית. במשכן אלוהים יכול להחליט מה מכבד אותו, בעוד שבעגל האדם מחליט זאת.

2. אינטימיות מול מוחצנות:

העגל מוצג לעיני כל בעוד שהקרובים מצויים בחלק הפנימי ביותר של בית המקדש.

3. ההבדל בין אהבת אמת לאהבת הנתינה:

על פי שיר השירים המשכן מדבר על מחויבות והעגל מדבר על אהבה חופשית לפי רצון האדם. אם נתבונן בשיר השירים ונשליך אותו על מקרים אלו: בשיר השירים מסופר על מקרה בו נערה שזופה (באותה תקופה נחשב לפחות יפה) מתאהבת במלך, ואף המלך מחזיר לה אהבה - הוא בוחר בה מכל בנות ירושלים היפות יותר, למרות כל הקשיים שגורם הקשר ביניהם, כמו מחויבות הנערה לכרמה, שפת מושגים שונה ועוד. כמו כל הסיפורים בשיר השירים הדבר מהווה משל על יחסי העם עם אלוהים. ואכן אנו רואים שלמרות כל הקשיים יש ניסיון לקיום יחסי אהבה. בשיר השירים ה אנו רואים שלמרות הכל כנראה שזו לא אהבת אמת: "**אני ישנה וליבי ער קול דודי דופק פתחי לי נמלא טל קצוותי רסיסי לילה. פשטתי את כותונתי איככה אלבשנה רחצתי את רגלי איככה אטנפם... דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליי... קמתי אני לפתוח לדודי חמק עבר נפשי יצאה...**". כלומר אנו רואים מצב שבו המלך מגיע לבית הנערה, הוא רטוב כולו מהגשם ומבקש שתפתח לו והיא לא עושה את זה מחשש שהיא תתלכלך. הוא נעלב והולך מן המקום ואז היא רצה אחריו כדי להחזירו אבל הוא לא חוזר. כלומר אנו רואים שלמרות שאלוהים עשה מאמצים רבים עבור העם באותה תקופה (של העגל) לעם לא היה נוח לשרתו בכל עת אלא רק מתי שהם יכולים ורוצים. בעוד שהמשכן דורש מחויבות, וזה כנראה ההבדל. מהבחינה הזו האהבה האמיתית היא לא מה שטוב לך, אלא מה שהאחר רוצה. מדובר על מוכנות להקריב הקרבות, ואת זה העם כנראה לא עשה בתקופת העגל. מי שאוהב באמת - הוא גם דורש מהאחר שיחזיר לו. אם האחר לא אוהב אותו באותה מדיה - הרי שהוא לא זכאי להיות יחד איתו. בסיפור העגל העם קיים את המצוות משום רצונו האישי לתת, אבל הוא לא עשה זאת כמו שצריך והוא בעשם עשה זאת כדי להרגיש שהוא נותן ומקיים את המצוות. אבל הנקודה. במשכן אמורה להיות שהעם עושה את הדברים מאהבה וממחויבות ולא מתוך רצון לתת אהבה, ולכן העגל הוא חטא והמשכן לא.